

Міністерство освіти та науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Кафедра всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання
історичних дисциплін

Ільченко Ярослав Олегович

**ПОЛІТИКА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ЩОДО КРАЇН
ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ В 1933-1945 РР.**

Напрямок підготовки: 014.03 Середня освіта (Історія)

Галузь знань: 01 Освіта

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістр

Науковий керівник

_____ О.В. Потехін

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії,
міжнародних відносин та методики
навчання історичних дисциплін

«__» _____ 20__ року

Виконавець

_____ Я.О. Ільченко

«__» _____ 20__ року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ.....	6
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ США ПІСЛЯ ОБРАННЯ ПРЕЗИДЕНТОМ Ф. Д. РУЗВЕЛЬТА	10
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИКА США В ЄВРОПІ ПІСЛЯ ПРИЙНЯТТЯ ЗАКОНУ «ПРО НЕЙТРАЛІТЕТ».....	22
РОЗДІЛ 4. «КАРАНТИННА ПРОМОВА» Ф. Д. РУЗВЕЛЬТА ТА ЗМІНИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ США	35
РОЗДІЛ 5. ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ В УМОВАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.	50
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	80

ВСТУП

Актуальність даної роботи обумовлена тим, що на порядку денному і зараз залишається проблема дій тієї чи іншої держави в умовах напруженої міжнародної обстановки. Процес врегулювання конфліктних ситуацій на міжнародній арені неодмінно супроводжують дискусії про те, який курс дозволить зберегти стабільність і забезпечить мир на довгий час, - політика «умиротворення», політика нейтралітету або колективні дії проти держави, яка визнана агресором на основі незаперечних доказів. Дане питання дуже гостро стоїть стосовно оцінки дій країн-членів ООН щодо агресії РФ проти України. Вивчення та висвітлення історії європейської політики США, та американо-німецьких відносин зокрема, в період 30-40-х рр. ХХ ст. грає велику роль в аналізі та розумінні сучасної зовнішньої політики США, особливо стосовно подій російсько-української війни.

В історії європейської політики США 1930-40-ві рр. займають особливе місце. 1933 р. став початком нового періоду і в американській, і європейській історії. Майже одночасно відбулася зміна політичної еліти як в США, так і в Німеччині. З цього часу і аж до початку Другої світової війни відбувалося погіршення відносин між цими країнами. Впродовж війни, а особливо на конференціях країн-союзниць в 1945 р., визначався устрій повоєнного світу та основні принципи співіснування держав. Цей світовий порядок, який зараз доживає останні свої десятиліття, в тій чи іншій формі тримається вже 75 років.

Мета роботи – дослідження особливостей європейської політики США в визначений період та висвітлення динаміки змін у відносинах США з європейськими країнами, зокрема з Німеччиною, Великою Британією та іншими державами Західної Європи.

Дана мета обумовлює необхідність вирішення в роботі наступних **дослідницьких завдань:**

- вивчити феномен американського нейтралітету;

- проаналізувати, яке місце у зовнішній політиці США в 1933-1945 рр. займали європейський напрям в цілому і нацистська Німеччина зокрема;
- визначити роль Президента, Держдепартаменту та Конгресу в розробці зовнішньополітичного курсу США по відношенні до країн Європи;
- порівняти позицію адміністрації Президента та Конгресу щодо подій в Європі;
- дослідити динаміку відносин США з основними європейськими країнами до початку війни, та зміни які в ній відбулися в ході Другої світової.

Об'єкт дослідження – зовнішня політика США в 1933-1945 рр.

Предметом дослідження виступає розвиток та поступова зміна позицій США щодо подій в Європі в обраний часовий проміжок.

Метою і завданнями роботи обумовлені її **хронологічні рамки** (березень 1933 - серпень 1945 рр.). Нижня хронологічна межа пояснюється тим, що 4 березня 1933 р. до своїх обов'язків приступив новий президент США - Франклін Делано Рузвельт. Він сподівався досягти взаєморозуміння з лідерами провідних європейських держав (в тому числі Німеччини), домогтися ослаблення напруженості міжнародної обстановки.

Верхньою хронологічною рамкою було обрано серпень 1945 р., тому що 2 серпня завершилася Потсдамська конференція, яка підвела підсумки Другої світової війни в Європі та затвердила основи устрою повоєнного світу.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Сполучених Штатів Америки та територію Західної Європи.

Практичне значення одержаних результатів роботи полягає в можливості використання даного матеріалу при підготовці до уроків, семінарів та лекцій з всесвітньої історії та історії міжнародних відносин, а також як підґрунтя для подальших досліджень з даної теми.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному висвітленні динаміки змін європейської політики США не лише щодо країн «осі» та країн-союзниць, але і щодо нейтральних держав, та у дослідженні різних

важелів впливу (економічного, політичного, військового, дипломатичного) на країни Західної Європи.

Апробація результатів дослідження здійснена на:

1. IV Міжнародній науковій конференції «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» 28-29 листопада 2019 року: Ільченко Я. Реакція адміністрації президента США на Мюнхенську угоду 1938 р. // Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: IV Всеукраїнська наукова конференція. Суми, 2019. С. 155-157.
2. Міжнародній науковій конференції «Україна в сучасному світі», 18-19 червня 2020 року: Ільченко Я. «Карантинна промова» Ф. Д. Рузвельта та зміни в європейській політиці США // Україна в сучасному світі: Міжнародна наукова конференція. Суми, 2020. С. 26-29.
3. IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Бахмутська старовина: краєзнавчі дослідження – 2020», Бахмут, 23-24 жовтня 2020 року. Ільченко Я.О. Історіографія американо-британських відносин в 1941-1945 рр.

Магістерська робота аналізувалася та обговорювалася на засіданнях кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін СумДПУ імені А.С. Макаренка.

Магістерська робота **складається** зі вступу, п`яти розділів, висновків та бібліографії. Робота побудована за хронологічно-проблемним принципом.

РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ

При написанні роботи використовувалися джерела різного роду. Особливе значення при написанні даної роботи мали матеріали президентської бібліотеки Франкліна Рузвельта в Гайд-Парку, США (Franklin D. Roosevelt Library, Hyde Park, New York.) [58]. Зібрання даного архіву включають в себе джерела різного характеру: офіційні документи, особисту і ділову переписку, спогади, матеріали преси і т.д. Перш за все, слід зазначити матеріали офіційного і особистого файлів президента. Документи офіційного файлу [59] були незамінні для висвітлення питань дипломатичних відносин США з європейськими країнами. Важливе значення мали матеріали, що відносяться до Женевської і Лондонської конференцій, а також статті з американських газет за 1933-1938 рр. [57]. Велика частина цих статей присвячена внутрішній політиці адміністрації, але в ряді з них присутній аналіз зовнішньої політики Рузвельта.

Особистий файл Рузвельта [61] цікавий тим, що дозволяє дізнатися думку президента щодо досліджуваних в роботі питань. Особистий архів дає незамінний матеріал в силу того, що за встановленою президентом практикою часто не велося стенограм або записів його розмов з державними діячами. Про обговорення тих чи інших питань зовнішньої політики іноді можна дізнатися тільки з особистих паперів Рузвельта.

Опубліковані джерела відрізняються за своїм характером і походженням. Одним з найважливіших джерел є Foreign Relations of the United States [57] - багатотомна офіційна публікація дипломатичних документів США. Це найбільш об'ємне друковане видання документів з історії політики Сполучених Штатів щодо Європи у вигляді переписки між Держдепартаментом і його закордонними представниками, пам'ятних записок, записів розмов, послань президента з питань зовнішньої політики. Все це дає можливість простежити еволюцію позиції адміністрації Рузвельта, показати офіційну реакцію США на внутрішню і зовнішню політику

нацистської Німеччини та інших європейських країн. Документи згруповані за тематичним ознакою. Це найбільш цінне джерело для дослідження особливостей зовнішньополітичного мислення керівників дипломатичного відомства США: воно дозволяє зрозуміти, під яким кутом зору в Держдепартаменті розглядали події в світі.

Найважливіше значення для розкриття теми мають матеріали засідань обох палат Конгресу (стенограми дебатів, доповіді комітетів, законодавчі акти, резолюції). Вони дають можливість простежити хід і характер боротьби з конкретних питань європейської політики, відображають боротьбу політичних партій та груп всередині партій. Особливо цікавою є позиція ізоляціоністів, оскільки її розділяло більшість громадськості США, але в дипломатичному листуванні вона не отримала належного відображення (президент і більшість його найближчих соратників були прихильниками відходу від ізоляціонізму).

Peace and War. United States Foreign Policy 1931-1941 [59] - це видання містить офіційну точку зору на зовнішню політику США в 1930-і роки, включає важливі документи з різних міжнародних і регіональних проблем, в тому числі проблеми роззброєння. Також в цій збірці знаходяться донесення до Держдепартаменту консула США в Берліні Джорджа Мессерсмита і американського торгового аташе в Німеччині Дугласа Міллера. Вони вважали, що нацистська Німеччина становить загрозу інтересам США, і намагалися в своїх ґрунтовних посланнях розкрити для адміністрації справжні наміри Гітлера.

Для розуміння політики Держдепартаменту того періоду особливе значення мають спогади держсекретаря Корделла Голла [47], опубліковані в 1948 р. Автор докладно зупиняється на основних зовнішньополітичних проблемах, підкреслює важливість питань роззброєння і обґрунтовує власну позицію з цього приводу.

В ході роботи над даним дослідженням були використані:

1) загальні праці з теорії та історії міжнародних відносин, які надають необхідний для вивчення проблематики міжнародних відносин інструментарій та дозволяють вписати досліджувані події в контекст загальної ситуації на міжнародній арені в 1930-і рр.;

2) роботи, безпосередньо присвячені дослідженню європейської політики США передвоєнного десятиліття та періоду Другої світової.

При вивченні політики США в Європі у дослідженнях радянського періоду основна увага приділялася політиці американської адміністрації, проводилася думка про особливу відповідальність керівництва Сполучених Штатів за переозброєння Німеччини [18, с. 145]. Така оцінка була багато в чому продиктована часом написання робіт. Проте, визнати її повністю помилковою не можна. Радянські дослідники справедливо зазначали, що програма торгових угод, заснована на принципі рівного сприяння, була більш вигідна економічно сильним країнам континенту [22, с. 316].

Аналізу політики США щодо Європи в 1930-і роки присвячена робота Ю.М. Мельнікова [25], яка до сих пір залишається за широтою охоплення єдиною подібною публікацією у пострадянській історіографії. Він, як і багато інших вчених, основну увагу в своїй монографії приділив періоду 1937-1939 рр. Великою перевагою роботи став детальний аналіз американо-німецьких відносин, виклад подій спирається на великий фактичний матеріал.

Не можна не визнати, що радянська американістика має серйозні досягнення в галузі вивчення дипломатичної історії США міжвоєнного періоду. Ці роботи створили базу, спираючись на яку можна глибше зрозуміти закономірності формування американської зовнішньої політики. В.І. Лан справедливо вказував на те, що з часу Першої світової війни політика США в Європі носила глибоко суперечливий характер: співпраця в економіці та ізоляція в політиці [15, с. 120].

Встановленню причин, що породили американський нейтралітет під час італо-єфіопської війни і громадянської війни в Іспанії, з'ясуванню позиції

уряду США в зв'язку з санкціями Ліги націй проти Італії присвячена кандидатська дисертація Т.Т. Бурової [5]. У 1990-і рр., внаслідок змін, пов'язаних зі зникненням жорстких ідеологічних рамок, полегшенням доступу в архіви, публікацією нових документів, з'явилися праці, автори яких прагнули до розширення традиційної проблематики історичних досліджень, залучення методів і підходів, розроблених в суміжних дисциплінах.

У 1995 р. було опубліковано дослідження Н.І. Єгорової [37], в якому автор на основі широкого кола джерел показала, як традиційні зовнішньополітичні установки (нейтралітет і «свобода рук») впливали на офіційний зовнішньополітичний курс Ф. Рузвельта.

У другій половині 1990-х рр. з'явилася монографія В.Т. Юнгблюда [47], присвячена дипломатам і дипломатії США при Ф.Д. Рузвельту. На його погляд, американська дипломатія в передвоєнні роки внесла свій вклад в політику «умиротворення» агресорів.

Залучені до дослідження праці зарубіжних істориків надали неоціненну допомогу у висвітленні різних аспектів аналізованих у цій роботі проблем. Проте, очевидна необхідність подальшого вивчення Європейської політики США в 1930-40-ві рр., оскільки в українській історіографії ця тема є майже не розкритою. Для вивчення кінцевого періоду війни, а саме подій Ялтинської конференції, важливим є дослідження професора Гарвардського університету С. Плохія, який в своїй праці «Ялта. Ціна миру» здійснив детальний та всебічний аналіз подій конференції, яка, значною мірою, визначила долю повоєнного світу [62].

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ США ПІСЛЯ ОБРАННЯ ПРЕЗИДЕНТОМ Ф. Д. РУЗВЕЛЬТА.

4 березня 1933 р. народ Сполучених Штатів з надією і великими очікуваннями вітав нового президента - Франкліна Делано Рузвельта. Вже в перші дні після приходу на посаду президент заявив про свій намір сприяти «світовій перебудові» і встановленню таких взаємин між державами, які будуть ґрунтуватися на принципі добросусідства [28, с. 202]. Формування специфічного бачення світових проблем почалося у Ф. Рузвельта задовго до його приходу в Білий дім. Основні складові частини його теоретичного багажу неодноразово піддавалися перегляду і коригуванням. Погляди Ф. Рузвельта на рубежі 20-30-х рр. включали елементи різних концепцій, які багато в чому суперечили одна одній. Будучи в значній мірі послідовником Т. Рузвельта і А. Мехена, він зберіг прихильність політичному реалізму і доктрині морської могутності. Зазнавши також впливу ідей В. Вільсона, він виступав проти неприкритого імперіалізму Т. Рузвельта і західноєвропейських держав.

Така суміш ідей дозволяла Ф. Рузвельту ще на початку 1920-х рр. займати чільне місце в таборі прихильників Ліги Націй, розглядаючи її як необхідний інструмент підвищення авторитету США в світі і досягнення економічних і політичних переваг. Характеризуючи дуалізм у поглядах Рузвельта, А. Шлезінгер-молодший справедливо зазначав, що Франклін Рузвельт, будучи спадкоємцем і адмірала Мехена і президента Вільсона, був останнім, хто поєднував національні інтереси з ідеалістичною надією. Хоча під час президенства національні інтереси завжди виступали на передній план [6, С. 145]. Включаючись в боротьбу за місце загальнонаціонального лідера, Рузвельт в 1928 р. виступив на сторінках «Foreign Affairs» з цілісним викладом свого розуміння міжнародних проблем. Запропонувавши зосередити головні зусилля на усуненні причин експансії і відкрити шлях для мирного розгляду розбіжностей, скоротити морські види озброєння і

покласти край односторонньому втручанню у внутрішні справи інших держав, Рузвельт фактично досяг того рубежу, який став відправним пунктом розвитку його зовнішньополітичних поглядів в 1933-1939 рр. [8, с. 45]. Оцінюючи дипломатію США в 30-і рр., американські історики часто шукають причини невдач в слабкій теоретичній підготовці президента, відсутності у нього реалістичних доктрин, невмінні належним чином організувати роботу відомств, залучених у зовнішньополітичний процес, непослідовності і надмірній залежності від найближчих радників. Відповідаючи на ці звинувачення, з особливою увагою слід сприймати свідчення діячів, які тривалий час працювали з Рузвельтом. Державний секретар Голл вважав, що ніхто з президентів з часів Джефферсона і Адамса не мав більш повних знань в області міжнародного життя. Його погляди на світ були прогресивними і далекоглядними [18, с. 185]. С. Уеллес, який займав ключові пости в держдепартаменті, відзначав, що президент вивчив усі аспекти американської зовнішньої політики і надав американській дипломатії найвищий рівень професіоналізму за всю історію з часів Джона Адамса [18, с. 188]. Прихід нової адміністрації в Білий дім відбувався в умовах активізації в Сполучених Штатах ізоляціоністських настроїв. Виступи противників залучення країни у вирішення міжнародних протиріч створювали серйозні обмеження для діяльності адміністрації, змушували маскувати справжні наміри і проявляти стриманість у висловлюваннях.

Ф. Рузвельт не відчував сумнівів щодо загального зовнішньополітичного курсу. У його розумінні ізоляціонізм, який має в певних випадках свої тактичні переваги, був анахронізмом, відлунням минулих часів [37, С. 172]. Запропонована ним в 1933 р. зовнішньополітична програма мала яскраво виражену інтернаціоналістську спрямованість: врегулювання конфліктів в Західній півкулі і створення континентальної системи співробітництва; встановлення дипломатичних відносин і розвиток економічних зв'язків з Радянським Союзом; розв'язання суперечностей в Тихоокеанському регіоні на основі спокійного і зваженого підходу;

досягнення взаєморозуміння з провідними державами Європи; врегулювання економічних розбіжностей і проблеми військових боргів; зниження рівня озброєнь і ослаблення напруги в міжнародних відносинах [40, с. 126].

Завжди вірячи в особисту дипломатію і бажаючи почати рух шляхом глобального зближення, Рузвельт дуже покладався на свій досвід і мистецтво імпровізації. Уже в березні 1933 р. він запропонував англійцям свій візит до Лондона, хоча було очевидно, що на цій стадії у американської сторони немає прийнятних дипломатичних пропозицій. Отримавши 31 березня згоду прем'єра Великої Британії Макдональда на зустріч, Рузвельт розгорнув фронт своєї ініціативи, він запросив представників десяти країн - Франції, Німеччини, Італії, Японії, Китаю, Аргентини, Бразилії, Чилі, Мексики і Канади прибути до Вашингтона і обговорити економічні проблеми світу. Все це, маючи характер попередніх заходів, може цікавити нас лише в ракурсі висвітлення загального прагнення Рузвельта глобалізувати американську зовнішню політику. Відгуку з боку Європи не було. Там побачили в пропозиціях Рузвельта данину екстравагантності.

Ситуація що склалася не збентежила президента. Ми вже говорили, що у Рузвельта ніколи не було комплексу неповноцінності по відношенню до європейських політиків. Досвід перших місяців президентства, зустрічі з прем'єр-міністрами Англії, Франції та іншими політиками старої Європи зміцнили його в цьому відчутті.

В Європі теж ставилися до американської дипломатії без особливого пієтету. У 1933 р. Муссоліні запитали про американську зовнішню політику. Він відповів: «Америка не має політики» [35, с. 312].

З точки зору римського диктатора її і не могло бути. При всьому тому дуче був недалекий від істини. Глобальної світової політики у США дійсно не було. Зауважимо, що в першому інавгураційному посланні Рузвельта не містилося ані слова про події за кордоном. Рузвельт не підтримав ідею вступу США в Лігу Націй, де переважали Франція і Англія. Більш того, США в 1933 р. завдали вирішального удару по ідеї скликання Міжнародної

валютної конференції. США відверто поверталися до внутрішніх справ, нехтуючи зовнішніми.

Зовнішня політика Сполучених Штатів в передвоєнні роки мала суперечливий характер. Проблема війни і миру на цьому етапі тісно перепліталася з питаннями внутрішньої політики та економіки. Формування основних напрямків зовнішньої політики в 1930-і рр.. відбувалося в складних умовах «Нового курсу». Після Великої війни в США дуже сильні були ізоляціоністські настрої. Наріжним принципом ізоляціонізму було невтручання в європейські справи і відмова від постійних військово-політичних союзів з європейськими державами [8, с. 105]. В адміністрації Ф. Рузвельта була відсутня єдність у поглядах на світову політику. Основні зовнішньополітичні рішення часто були результатом складного процесу (протиріччя між різними угрупованнями уряду, тиск з боку Конгресу, преси, громадських організацій, вплив військових кіл і т.д.). На завершальному етапі провідна роль в ухваленні зовнішньополітичних рішень належала діячам вищого ешелону, в першу чергу президенту і держсекретарю. Запропонована Рузвельтом в 1933 році зовнішньополітична програма включала, крім усього іншого, досягнення взаєморозуміння з провідними європейськими державами (в тому числі з Німеччиною), зниження рівня озброєнь і ослаблення напруги в міжнародних відносинах.

Рузвельт уважно стежив за подіями в Європі. Безсумнівно, він усвідомлював ту небезпеку, яку представляла світу нацистська Німеччина. Але Рузвельт був виключно прагматичним політиком. Він бачив, що настрої ділових кіл і народу було далеко не на користь інтернаціоналізму [23, с. 175]. На позиціях ізоляціонізму стояла велика частина сенаторів, сильний ізоляціоністський блок був в Палаті представників. Тому, щоб не втратити підтримки ізоляціоністів у втіленні своєї внутрішньополітичної програми, Рузвельт був змушений діяти у зовнішньополітичних питаннях вкрай обережно. Президент підкреслював, що в Європі все змінюється щодня. Франція і Німеччина - ось головні дійові фігури на шахівниці, Англія ж

уважно спостерігає, щоб жодна з них не отримала вирішальної переваги [4, С. 43]. Слова Ф. Рузвельта щодо ролі Англії можна такою ж мірою застосувати і до Сполучених Штатів.

При здійсненні міжнародної політики центральне місце у виконавчій владі займав Держдепартамент, відповідальний за підтримку регулярних зв'язків з іноземними державами, розробку загальних підходів до міжнародних справ. Не можна не погодитися з американським істориком Г. Дальхаймером, що Німеччина займала в ці роки центральне місце в європейській політиці Вашингтона [62, Р. 185].

За формування європейського напрямку зовнішньої політики відповідали держсекретар К. Голл, його заступник В. Філіпс, керівник європейського відділу Держдепартаменту Дж. Моффат і дипломати (в Берліні це були У. Додд та Дж. Мессерсміт, в Лондоні - Дж. Кеннеді, в Парижі послом США був У. Булліт, в Римі цю посаду займав Б. Лонг).

Центральною ланкою в поглядах К. Голла було положення про цілісність світу, єдність і взаємозалежність всіх його частин. З цього логічно випливало, що неможливо домогтися економічної і політичної стабільності в одній країні, якщо в інших країнах її немає. Врегулювання економічних питань та військово-роззброєння здавалися йому двома найбільш важливими факторами для досягнення міжнародної стабільності. Зовнішньополітичні погляди Голла мали глибокі суперечності: він був послідовним противником нацизму і війни, але з крайньою обережністю ставився до таких заходів впливу на агресора, як ембарго, бойкот і санкції [18, с. 145]. Такі заходи незмінно викликали гостру протидію з боку впливової в Конгресі групи сенаторів-ізоляціоністів. Через тривалий час К. Голл згадував: «...за 12 років не було жодного лихого слова між нами з президентом. Природно, бували розбіжності, але ми вирішували їх в дружньому дусі. Головна причина наших ефективних робочих відносин - схожі погляди на зовнішню політику.» [29, с. 15].

В адміністрації були і ті, хто хотів протистояти вимогам Німеччини, і ті, хто вірив, що мир можливий, тільки якщо її «умиротворити». Дж. Моффат, керівник європейського відділу Держдепартаменту, наполягав на ухиленні від будь-яких політичних угод з європейськими державами. Він був головним опонентом Дж. Мессерсмита, який пропонував стати на шлях політики стримування Німеччини. Моффат вважав, що поки Гітлер не погодиться на збереження статус-кво в Європі, усунення європейських розбіжностей не буде можливим. А «умиротворити» його можна, тільки якщо Англія і Франція підуть на поступки в політичній і економічній сфері. [1, с. 199]

Самостійна роль у формуванні зовнішньополітичного курсу була у Конгресу. Жодна серйозна ініціатива не втілювалася без врахування розстановки сил на Капітолійському пагорбі. Провідна роль в розробці міжнародних проблем належала комітетам із закордонних справ Сенату і Палати представників. Голл відзначав: «Конгрес був у багатьох випадках повільнішим в розпізнанні небезпек, що загрожували міжнародному миру, і у прийнятті відповідних рішень» [42, с. 15] Лідерами ізоляціоністів в Конгресі були впливові сенатори республіканці У. Бора, Х. Джонсон, Д. Най. Здебільшого вони розуміли, що «Гітлер - це війна», але перебудуватися, засвоїти нові зовнішньополітичні концепції, які відповідали б реаліям 1930-х рр., вони не змогли. Для них була властива недооцінка нацистської загрози. Були серед ізоляціоністів і ті, хто відкрито висловлював пронимецькі погляди - газетний магнат У. Херст, проповідник Ч. Кофлін, журналіст Дж. Вірек.

Більшість ізоляціоністів різко засуджували нацистський режим як варварський, але проявляли розуміння, якщо не симпатію по відношенню до зовнішньої політики нацистської Німеччини: так, ремілітаризацію Рейнської області і анексію Австрії вони розглядали «як внесення розумних, хоча і одностороннім чином, поправок в Версальський договір» [12, с. 274]. Президент враховував переважання ізоляціоністів в Конгресі і вважав за краще не йти на прямий конфлікт з ними. Хоча в промовах Ф.Д. Рузвельта і

К. Голла нерідко проскакувало побоювання в зв'язку з діями Гітлера, реальних заходів проти Німеччини адміністрація не робила.

В цей час в Європі на порядок денний Німеччина поставила перегляд Версальського договору. Багато хто в Сполучених Штатах розглядали Версальський договір як несправедливий по відношенню до Німеччини і вважали, що ревізія деяких його положень рейхом забезпечить стабільність в Європі на довгий час. Американська громадськість була схильна недооцінювати загрозу з боку рейху інтересам США, переважаючою в Конгресі була вимога невтручання в європейські справи.

2 лютого 1933 р. поновилися засідання конференції з роззброєння в Женеві, в яких брала участь делегація США. Американська адміністрація мала на меті підписання дієвої угоди про загальне роззброєння. У Вашингтоні вважали, що гонка озброєнь була головною причиною європейської нестабільності, а також поділяли невдоволення Берліна тим, що держави-переможниці, роззброївши Німеччину, не поспішали скорочувати власне озброєння, хоча їх роззброєння було передбачено положеннями Версальського договору. В той же час Сполучені Штати були проти підписання будь-яких угод, які могли б втягнути адміністрацію в європейські політичні проблеми і завдати шкоди їх незалежній позиції.

16 березня 1933 р. на конференції з роззброєння британським прем'єр-міністром був представлений «план Макдональда». Він будувався на концепції якісного роззброєння, тобто обмеження не всіх, а лише наступальних видів озброєнь при зростанні ролі оборонних. За цим планом Німеччині дозволялося подвоїти рейхсвер (до 200 тисяч), а чисельність інших армій в Європі передбачалося скоротити. За «якісне роззброєння» виступали і Сполучені Штати. [38, с. 484]

В ході зустрічі з Дж. Р. Макдональдом в кінці квітня 1933 р. Ф. Рузвельт підтримав план, крім першої частини, в якій запропонував зобов'язання «консультуватися з іншими країнами в разі дій агресора» замінити можливістю дій США проти агресора в односторонньому порядку

(США не будуть торгувати з країною, якщо самі визнають її агресором) [31, с. 50]. У кінці березня - початку квітня Н. Девіс, представник США на конференції, відвідав Лондон і Париж, обговорюючи з главами європейських країн проблеми роззброєння. Візит до Берліна спочатку не планувався, але 4 квітня Девіс отримав запрошення від К. фон Нейрата.

8 квітня Н. Девіс зустрівся з А. Гітлером і К. фон Нейратом. Гітлер відразу зазначив, що положення Версальського договору націлені на стримування Німеччини назавжди в положенні неповноцінної держави, що Німеччина буде наполягати на отриманні озброєнь, адже тільки добре озброєна, вона зможе захистити Захід від поширення більшовизму. Н. Девіс зазначив, що США виступають за розумний перегляд Версальського договору шляхом переговорів між європейськими країнами, але ні в якому разі не за односторонній підхід. Гітлер підкреслив, що Німеччина не хоче війни і продовжить виконувати свої міжнародні зобов'язання в міру сил. Крім того, він дав гарантії, що не буде змін в політиці з питань роззброєння [27, с. 95]. Це Девіса цілком задовольнило. На початку квітня Ф.Д. Рузвельт запросив лідерів іноземних держав в Вашингтон для переговорів віч-на-віч. Ні до, ні після президент США не зустрічався зі стількома важливими представниками інших країн і не обговорював так багато тем і так докладно, як це зробив Рузвельт. Вашингтон відвідали Дж. Р. Макдональд, Е. Ерріо і багато інших. А. Гітлер також був запрошений, але відмовився сам і не дозволив поїхати міністру закордонних справ К. фон Нейрату. У США на початку травня був відправлений Я. Шахт, який, на той момент, не так давно став президентом Рейхсбанку. Ф.Д. Рузвельт у розмові з ним 6 травня найбільше уваги приділив проблемі роззброєння і дав ясно зрозуміти Шахту, що США наполягатимуть на статус-кво в озброєннях рейху, розглядаючи політику Німеччини як єдину можливу перешкоду на шляху укладення договору про роззброєння. Президент США висловив надію, що Шахт передасть цю точку зору Гітлеру якомога швидше [23, с. 374].

28 квітня 1933 р. Генеральний консул США в Берліні Дж. Мессерміт повідомив про таємне засіданні кабінету міністрів, на якому по доповіді В. фон Бломберга і на вимогу А. Гітлера прийнято рішення про термінове (в 2 роки) озброєння Німеччини в розмірах, достатніх для будь-яких військових операцій. У зв'язку з цим консул зазначав: «Уряд Німеччини і лідери НСДАП щирі у своєму бажанні миру, якщо мати на увазі мир на короткий проміжок часу» [26, с. 208].

Ф.Д. Рузвельт та К. Голл, У. Філліпс і інші співробітники Держдепартаменту в терміновому порядку підготували послання главам держав, які брали участь в Женевській конференції. У цьому посланні кінцевою метою Женевської конференції називалося повне скасування всіх видів наступальної зброї, а безпосереднім завданням - істотне скорочення деяких видів цієї зброї і скасування багатьох інших видів [28, с. 40]. Передбачалися три кроки: приступити до виконання «плану Макдональда»; домовитися про час та процедуру прийняття подальших кроків; домовитися, що поки приймаються перші два кроки, жодна країна не повинна збільшувати свої озброєння в межах, установлених договірними зобов'язаннями. Жодна держава в цей час не має посилати збройні сили за межі своїх кордонів. На закінчення Рузвельт виступив з ініціативою підписання урочистого пакту про ненапад. Окремо пояснювалося, що якщо якась сильна держава відмовиться брати участь в цих спільних зусиллях по встановленню політичного і економічного миру (натяк на Німеччину), то цивілізоване людство знатиме, де шукати відповідального за провал. Офіційні відповіді на послання Рузвельта 16 травня були в цілому сприятливі. Англія і Франція не були вражені, але сподівалися, що це знак готовності Рузвельта прийняти більш серйозні зобов'язання щодо забезпечення безпеки в Європі.

У відповідь на дії німців в сфері переозброєння державний секретар К. Голл телеграфував Н. Девісу, що в США широке обурення гітлерівським урядом поєднується з одностайною думкою, що вони не повинні дозволити

собі залучення в європейський політичний процес. Ці слова Голла можна визначити як основну лінію американської зовнішньої політики щодо Європи в перші роки перебування Рузвельта при владі [65, р. 204].

У жовтні 1933 р. Німеччина припинила участь в роботі Женевської конференції, поклавши край розпочатим ще Г. Штреземаном спробам відновлення міжнародного авторитету країни і перегляду Версальських домовленостей мирним шляхом. Гітлер вважав продовження виконання зобов'язань неприйнятним, таким, що принижує Німеччину. Він запропонував альтернативу: зробити Німеччину потужною у військовому відношенні, а потім розв'язати проблеми шляхом спочатку переозброєння, а потім завоювань.

З боку США не було навіть формального протесту на цю дію. Після відходу Німеччини з Женевської конференції Вашингтон і Берлін не обговорювали безпосередньо питання роззброєння. Сполучені Штати могли тільки повторювати про свою готовність приєднатися до інших держав, як тільки ті дійдуть згоди по основних лініях зовнішньої політики.

Посол США в Польщі Джон Кадехі відвідав Німеччину наприкінці 1933 р. і в листі Рузвельту підкреслював: «Донесення про військову підготовку великої армії, про накопичення великих запасів військових матеріалів, на мій погляд, безпідставні». Він не заперечував, що крім регулярної армії є ще формування (СА, СС - близько 2 млн. чоловік), але нічого войовничого в їх діяльності не бачив. Президент у листі висловив надію, що Кадехі виявиться правий, але зазначив, що коли німці надягають військову форму, дуже часто вони крокують за межами своїх державних кордонів [31, с. 43].

К. Голл в інструкції Н. Девісу від 2 квітня 1934 р. попереджав, що США не мають наміру відмовлятися від своїх прав «нейтральної держави» (торгівля, надання позик) в разі незаконного переозброєння будь-якої держави: таке порушення договору, на думку держсекретаря, не означало безпосередньої загрози війни.

Переозброєння Німеччини, введення загальної військової повинності, напружена обстановка в Європі - все це не могло не позначатися на настроях американського суспільства. У 1933-1935 рр. прагнення громадськості дистанціюватися від європейських проблем, не брати участь в вирішенні питань, які безпосередньо не стосуються США питань поступово починало мати прямий вплив на політику адміністрації. Поразка Рузвельта в питанні про вступ США до Міжнародного суду, розробка законодавства про нейтралітет служать прикладом.

Держдепартамент і Рузвельт розглядали все це як поворотну точку в зовнішній політиці Сполучених Штатів: їм стало ясно, що суспільні настрої, на даний момент, не допустять навіть символічного кроку на шляху залучення США в міжнародні справи. Після невдачі в питанні про Міжнародний суд Рузвельт вважав, що для США став неминучим період ізоляції у всьому, який буде тривати весь наступний рік або навіть два.

У пошуках адекватної позиції багато американців звернулися до формули нейтралітету. Одним він здавався таким, який відповідав традиціям ізоляціонізму і духу «доктрини Монро»: «Ми не втручаємося в справи Європи, а європейці - в наші». Інші вважали, що своїм прикладом Сполучені Штати сприятимуть локалізації назриваючих конфліктів, а тим самим - і збереженню миру в усьому світі. Треті хотіли таким шляхом спробувати відгородитися від зовнішнього світу. Більшість сходилося на тому, що американський нейтралітет виявиться позитивним фактором в міжнародних відносинах [33, с. 129].

Підводячи підсумки слід зазначити, що, з одного боку, Вашингтон, безсумнівно, був зацікавлений в стабільності в Європі. Сам Рузвельт, держсекретар Голл і багато інших були серйозно стурбовані переозброєнням Німеччини і нездатністю європейських країн напрацювати дієву концепцію перегляду деяких статей Версальського договору. Вони вважали, що необхідно якось перешкодити одностороннім діям Гітлера, адже немає гарантії, що Німеччина в кінцевому рахунку не буде загрожувати США.

З іншого боку, Рузвельт не міг не враховувати в своїй політиці ізоляціоністські настрої, які переважали в ділових колах, американській громадській думці і в Конгресі. Крім того, в ті роки навіть для інтернаціоналістів була характерна недооцінка нацистської загрози, і цьому значною мірою сприяла миролюбна фразеологія Гітлера. Обидва ці фактори в 1933-1935 рр. впливали на європейську політику США, визначали реакцію Вашингтона на події в Європі. Хоча в промовах Рузвельта, Голла та інших представників Держдепу нерідко проскакувало побоювання в зв'язку з діями Гітлера, та вони були стривожені тим, що американські компанії постачали до Німеччини військову техніку і озброєння, реальних заходів проти Німеччини адміністрація не вживала.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИКА США В ЄВРОПІ ПІСЛЯ ПРИЙНЯТТЯ ЗАКОНУ «ПРО НЕЙТРАЛІТЕТ».

У 1935 р. Конгрес, під тиском американської громадської думки довів до логічного і радикального кінця процес політичної ізоляції США від Європи, який почався після Версаля. Ухвалення закону про нейтралітет зробило дуже великий вплив на розвиток передвоєнної зовнішньої політики США. Особливо це стосувалося європейської політики Сполучених Штатів. Аж до вступу в Другу світову війну Закон «Про нейтралітет» залишався тим фундаментом, на якому будувалася вся зовнішньополітична стратегія найбільшої західної держави в цей відповідальний період [37, С. 38]

Серед великої групи американських істориків утвердилася думка, що Рузвельт і його оточення, будучи прихильниками колективних дій на міжнародній арені, виявилися в середині 1930-х рр. «бранцями» ізоляціоністської громадської думки. Саме тому президент так і не зміг здійснити весь комплекс розроблених ним ідей щодо приборкання агресора.

Варто зазначити, що ще 11 січня 1933 р. Рузвельт висловлювався на користь надання президенту повноважень вводити ембарго на продаж зброї агресорам. У березні, відразу після його вступу на посаду президента, в Конгрес була направлена відповідна резолюція. 5 квітня К. Голл попросив главу комітету у закордонних справах Палати представників С. Макрейнольдса постаратися провести резолюцію в початковій формі, без поправок: «Адміністрація більше не повинна залишатися нездатною приєднатися до урядів інших держав в справі запобігання поставкам зброї для її використання в міжнародному конфлікті. Введення цього законодавства посилює наші позиції і дозволило б нам більш ефективно співпрацювати з іншими державами, заради збереження миру в усьому світі». Держсекретар і інші інтернаціоналісти прагнули до такого нейтралітету, який не обмежував би свободу дій президента, дозволив би підтримати своїми

діями сформовану рівновагу сил, не допустити надмірного посилення держав, які намагалися силою переділити світ [42, с. 259].

17 квітня 1933 р. Палата представників більшістю (254 проти 109) прийняла білл, що дозволяв президенту вводити ембарго на експорт зброї і стратегічної сировини в будь-яку країну, що загрожувала вчинити або вчинила акт агресії [45, с. 305]. Але всі надії на прийняття резолюції були розсіяні ізоляціоністами в комітеті Сенату у закордонних справах. 25 травня сенатор Х. Джонсон вніс поправку, яка вимагала застосування ембарго не тільки до агресора, але до всіх учасників конфлікту. Глава комітету Сенату у закордонних справах К. Піттмен повідомив Рузвельту, що комітет не прийме резолюцію без поправки Джонсона. К. Голл і більшість співробітників Держдепартаменту виступали проти цієї поправки. Держдепартамент відстоював принцип вільного ембарго, яким би було надано президенту можливість маневрування в залежності від змін міжнародної обстановки. 27 травня Голл написав президенту: «Якщо остаточне рішення вами ще не прийнято, то я пропоную дотримуватися початкового варіанту резолюції, оскільки пропозиція Піттмена прямо суперечить позиції Девіса на конференції з роззброєння». Рузвельт погодився з Голлом, вирішивши почекати до наступної сесії. 29 травня резолюція була відкликана. [4, с. 195]

У щорічному зверненні до Конгресу, 3 січня 1934 р., Рузвельт зазначив, що США не можуть взяти участь в політичних справах європейських держав, але готові співпрацювати в здійсненні практичних заходів, спрямованих на негайне скорочення озброєнь [7, с. 65].

На початку 1935 р. американська громадськість була глибоко стурбована серйозною європейською кризою і її можливими наслідками для безпеки США. Багато американців усвідомлювали цю загрозу ще з осені 1933 р., з моменту виходу Німеччини з конференції з роззброєння. У той же час і в вищих ешелонах влади залишалися ті, хто як і раніше вважав інакше. К. Піттмен відзначав 25 березня, після введення загальної військової повинності в Німеччині, що США ніяк не зачіпає криза в Європі [49, с. 403]

До літа 1935 р. більшість дискусій з питання нейтралітету отримали свій розвиток. До Конгресу було внесено до двох десятків законопроектів, які передбачали те чи інше обмеження експорту американської зброї до воюючих країн. У центрі обговорення порушувалося питання про дискредитаційне законодавство, яке давало б президентові можливість визначати, коли і проти кого застосовувати статтю про ембарго. Опоненти цього варіанту законодавства вбачали в ньому не можливість співпраці з іншими країнами в справі запобігання агресії, а загрозу залучення США в нову світову війну.

31 липня 1935 р. Держдепартамент вніс до Сенату коротку резолюцію про нейтралітет, яка надавала президенту свободу дій, залишаючи за ним право застосовувати статтю закону про ембарго на експорт зброї на власний розсуд. 7 серпня комітет Сенату відкинув її більшістю голосів. Комісія Дж. Ная зажадала негайного прийняття законодавства про нейтралітет, вказуючи на тривожні повідомлення про близькість війни Італії з Ефіопією. Члени комісії наполягали на тому, щоб закон носив мандатний характер, так як надання президенту права застосувати ембарго проти однієї з воюючих сторін може привести США до участі в санкціях Ліги націй, а це, в свою чергу, може втягнути Сполучені Штати в війну [52].

31 серпня Рузвельт підписав резолюцію і виступив із заявою: «Я схвалив дану резолюцію, - зауважив президент, - так як вона служить виразом чіткого бажання адміністрації і народу США уникнути будь-якої дії, що може втягнути нас у війну. Це прекрасна мета, і резолюція буде сприяти її досягненню». Однак, Рузвельт підкреслив: «Історія сповнена непередбачених подій, які вимагають деякої гнучкості в діях. Можна уявити собі ситуації, в яких абсолютно негнучкі положення першого розділу даного Акту можуть створити ефект, протилежний передбачуваному. Іншими словами, ці негнучкі положення можуть втягнути нас у війну замість того, щоб утримати поза нею.» [11, с. 60]. Таким чином, президент заперечував проти обов'язкового ембарго, але не проти політики нейтралітету в цілому. Адміністрація

схвалювала «спільну мету» законодавства. Саме тому закон, спочатку тимчасовий, в подальшому був продовжений (лютий 1936 р.), а потім навіть розширений (січень і травень 1937 р.).

Не можна не звернути уваги на те, що торжество ізоляціонізму в США розглядається деякими дослідниками як одна з основних причин політики «умиротворення» агресора, яку стали проводити Англія і Франція. Британський історик П. Кеннеді стверджує, що саме ізоляціонізм США змусив Великобританію стати на шлях «умиротворення» Німеччини [14, с. 159].

На наш погляд, Лондон і Париж не розраховували на можливість безпосереднього втручання Вашингтона в європейську ситуацію і діяли на основі цих міркувань. Але вважати ізоляціонізм США основною причиною «умиротворення» нам здається не зовсім вірним.

Суперечливість законодавства про нейтралітет з усією очевидністю проявилася під час війни Італії з Ефіопією. Держдепартамент був добре поінформований про претензії Італії та підготовку до вторгнення в цю країну. Військовий аташе США в Італії Дж. Піллей писав в Держдепартамент 29 серпня 1934 р., більш ніж за рік до війни: «Генштаб італійської армії розробляє плани військового підкорення Ефіопії. Витрати для майбутньої операції оцінюються в 2 мільярди лір або 17 300 тис. дол.» [18, с. 145]. 8 лютого 1935 р. посол США в Римі Б. Лонг направив Рузвельту розгорнуту доповідь про тривожне становище в Ефіопії і військові приготування Італії [16, с. 19].

3 липня імператор Ефіопії Хайле Селассіє I звернувся до американської адміністрації з проханням розглянути можливі засоби, міццю яких можна було б забезпечити дотримання Італією зобов'язань по пакту Бріана-Келлога [17, с. 45].

5 липня в відповідній ноті Голл писав, що адміністрація США, зацікавлена в збереженні миру в усьому світі, задоволена тим, що Ліга націй в інтересах мирного врегулювання звернула увагу на цей конфлікт, і

сподівається, що вона прийме рішення, яке задовольняє обидві сторони [39, с. 64].

В Італії таку відповідь сприйняли як відмову Сполучених Штатів від будь-якого втручання в ситуацію. Італо-ефіопський конфлікт сам по собі не торкався істотно інтересів США, про що Рузвельт прямо заявив пресі в кінці липня. Проте, перспектива війни змусила президента і його радників звернути більшу увагу на Європу.

Незабаром після підписання закону про нейтралітет Голл заявив: «Америка не повинна цілком концентруватися на засобах збереження нейтралітету і залишати поза увагою інші конструктивні методи. Наші власні інтереси і наш обов'язок великої держави полягає в тому, щоб забути, що ми повинні сидіти склавши руки і спостерігати за розвитком агресії з почуттям власної безпеки і самовдоволення, в той час як за допомогою нашого впливу ми можемо запобігати або зменшити загрозу війни» [15, с. 129]

17 вересня в листі до полковника Хауза Рузвельт засудив тих законодавців, які вважають за можливе для США залишитися в стороні в той час, коли європейська цивілізація готова погубити себе у братовбивчій війні [42, с. 57]

3 жовтня Італія напала на Ефіопію без оголошення війни. Вже через 2 дні США ввели в дію закон про нейтралітет. Відповідна прокламація про введення ембарго на вивезення з США в Ефіопію і Італію зброї, боєприпасів і знарядь війни була підготовлена заздалегіть і схвалена Рузвельтом.

«Держдепартамент хотів почекати, поки Ліга націй визначить своє ставлення до конфлікту, але Рузвельт не хотів про це й чути», - записав у щоденнику радник президента Г. Гопкінс [18, с. 190]. Президент зажадав негайного видання прокламації: «Факти свідчать про те, що війна почалася» [13, с. 130] Ймовірно, він хотів показати ізоляціоністам, що адміністрація проводить незалежну політику і не має наміру діяти єдиним фронтом з Лігою націй.

7 жовтня Рада Ліги Націй визнала Італію агресором і заявила про необхідність застосування до неї фінансових та економічних санкцій.

Адміністрація США рішуче відкинула пропозицію Ліги націй про участь в обговоренні питання про санкції. Голл 9 жовтня направив відповідну інструкцію американському послу в Женеві.

19 жовтня Ліга Націй прийняла рішення накладати ембарго на ввезення зброї до Італії, заборонити імпорт італійських товарів, не допускати експорт в Італію деяких видів сировини, не надавати їй позик і кредитів. Система санкцій відразу виявила свою неспроможність. В Італію заборонялося ввозити олово, нікель і каучук, але ембарго не поширювалося на нафту, вугілля, мідь, бавовну і шерсть. Голл зізнавався згодом: «Якщо б були застосовані тотальні санкції, Муссоліні можна було відразу зупинити» [18, с. 120]. Але ні уряди Англії і Франції, ні адміністрація Рузвельта на це не пішли. Ввезення другорядних матеріалів і пального з США в Італію і її колонії зросло, а Ефіопії Сполучені Штати нічого не продавали.

Американський експорт в Італію в 1935 р. становив 72 млн. дол., В Ефіопію - 72 тис. дол. У вересні міністерство торгівлі повідомило про різке зростання обсягу вивезення американських товарів до Італії та її північноафриканських колоній. Американські поставки нафти в Італію були в 6 разів більше в серпні - вересні 1935 р., ніж в ті ж місяці роком раніше [64, р. 15].

Голл і Рузвельт були особливо занепокоєні тим, що Італія отримує нафту з США. Якщо середньомісячна вартість американського експорту нафтопродуктів в Італію і Італійську Африку протягом 1932-1934 рр. оцінювалася в 480 тис. дол., то в жовтні 1935 року вона склала 1 184 тис., в листопаді - 1684 тис., в грудні - 2674 тис. [65, р. 149]

15 листопада Голл заявив: «Такі товари, як нафта, мідь, вугілля, сталь - є важливими ресурсами, експорт яких для військових цілей значно збільшився за останній час. Така торгівля прямо суперечить політиці уряду США і загальному духу закону про нейтралітет». Незважаючи на цю заяву, експорт військових матеріалів до Італії продовжував зростати [36, с. 193].

Громадська думка США, безсумнівно, підтримувала політику нейтралітету. Варто відзначити, що в листопаді 1935 р. тільки 11% опитаних американців назвали зовнішньополітичні проблеми серед найактуальніших, найбільш важливих для США. Досить показово, що, коли вибухнув італо-ефіопський конфлікт, глава комітету Сенату у закордонних справах К. Піттмен зауважив, що це виключно проблема Ліги націй і Муссоліні, а США слід належним чином забезпечити застосування в цій ситуації закону про нейтралітет.

У щорічному посланні Конгресу 3 січня 1936 р. Рузвельт вперше ґрунтовно зупинився на зовнішньополітичних питаннях, попереджаючи про небезпеку миру в зв'язку з подіями в Європі. Він вказав, що в світі все більш помітні явні тенденція до агресії, зростання озброєнь, нетерпимість. У цій обстановці вже присутні багато елементів, які ведуть до трагедії загальної війни [12, с. 305].

Дискусії в Конгресі по законодавству про нейтралітет почалися негайно після відкриття сесії в січні 1936 р. і досягли свого піку в лютому. Адміністрація наполягала на більш гнучкому законодавстві, щоб була можливість співпрацювати з іншими країнами для запобігання або зменшення лих війни.

Законодавці усвідомлювали необхідність прийняття швидкого рішення, але подолати розбіжності прихильників і противників мандатного законодавства було нелегко. Основна відмінність в підходах до концепції нейтралітету знайшла відображення в двох законопроектах, представлених в лютому групами Піттмена-Макрейнольдса і Ная-Кларка-Меверіка.

Перша група пропонувала надати значні дискредитаційні права президенту - перш за все у визначенні нації-агресора. Друга група виступала за жорстке мандатне законодавство. В результаті було вирішено продовжити дію закону про нейтралітет до 1 травня 1937 р, внісши в нього три поправки: про заборону позик і кредитів воюючим країнам; про обов'язкове поширення ембарго на країни, що опинилися втягнутими в уже триваючу війну; про

вилучення з-під дії закону латиноамериканських країн, якщо якась із них опиниться в стані війни з неамериканськими державами. По суті, це виключало Західну півкулю з-під дії закону про нейтралітет. Поставки стратегічної сировини передбачалися лише на рівні, досягнутому до війни. Закон був підписаний Рузвельтом 29 лютого [46, с. 209].

Міжнародна обстановка в середині 1930-х рр. відрізнялася винятковою заплутаністю і рухливістю. У цій атмосфері виробити довгострокову лінію поведінки на міжнародній арені було непросто, і ізоляціонізм, з акцентом на збереженні свободи рук, виглядав явно краще ідей інтернаціоналістів.

Особисті папери президента за 1936 р. відображають його зростаючу стурбованість тим, що ситуація за кордоном може в будь-який момент перерости у світову війну. Рузвельт і Голл бачили недосконалість закону і необхідність доповнення морального ембарго на зброю обмеженням торгівлі стратегічною сировиною, розширенням повноважень президента в регулюванні торгівлі. Але двомісячні дебати в Конгресі з цього питання завершилися перемогою ізоляціоністів.

Реалізація прагнення Рузвельта використовувати вплив США в справі збереження миру і стабільності в Європі була можлива на той момент «лише шляхом підтримки колективних зусиль європейських країн, без офіційного вступу в Лігу націй і прийняття на себе політичних зобов'язань» [19, с. 140].

В той час як в США зростала хвиля ізоляціонізму, і американська громадська думка висловлювалася одностайно проти втручання в події Старого Світу, в Європі набирала обертів гонка озброєнь. У березні 1935 р. Німеччина ясно продемонструвала всьому світові свій намір переозброюватися, не рахуючись з думкою інших держав. Американське посольство в Берліні передавало в Париж через французького посла А. Франсуа-Понсе, що адміністрація Рузвельта хотіла б, щоб Європа зробила енергійні узгоджені дії проти Німеччини.

Вашингтон виступав за врегулювання ситуації європейськими державами, без прямого втручання США, тому Держдепартамент і президент

були стурбовані розбіжностями між Англією і Францією з питання про ставлення до німецького переозброєння [20, с. 130]. Увагу адміністрації було зосереджено на переговорах Англії, Франції та Італії, на яких повинна була обговорюватися можливість застосування санкцій до Німеччини. Особливий інтерес проявляв до переговорів Франклін Рузвельт.

Очевидно, президент розраховував на рішучі дії трьох європейських держав і був готовий в такому випадку надати їм свою обмежену підтримку. Малоімовірно, що Рузвельт, який знав про настрої американської громадськості, зміг би піти на економічну блокаду Німеччини, але сам факт показує, наскільки серйозно президент сприймав загрозу європейській стабільності з боку рейху. Проте, бездіяльність держав, які брали участь в конференції, швидко розвінчала надії Рузвельта на колективні дії.

На початку червня 1935 р. в Лондоні почалися переговори представників Англії та Німеччини щодо військово-морської угоди. Й. Ріббентроп був призначений главою німецької делегації в ранзі надзвичайного і повноважного посла. На першому ж засіданні він висунув в якості необхідної умови бажане фюрером співвідношення британського і німецького військових флотів - 100:35. Він був готовий почати переговори лише в тому випадку, якщо англійці заздалегідь дадуть офіційну згоду задовольнити цю вимогу. Через кілька днів згоду британської сторони було отримано. США офіційно схвалили угоду [18, с. 165].

20 червня 1935 р. Держдепартамент повідомив посла в Парижі, що адміністрація підтримала Великобританію, оскільки підписання європейськими державами морського договору відповідає інтересам Вашингтона. Однак особисті симпатії Рузвельта зовсім не були на боці англо-німецької угоди. Президент не міг повірити, що Англія пішла на односторонні поступки Гітлеру. Посол Р. Бінгхем пояснював президенту, що кабінет Макдональда не хотів упустити можливості для угоди з Німеччиною, але Рузвельт не приймав логіки британців: на його думку, Великобританія зробила серйозну помилку [23, с. 198].

Рузвельт негайно вжив заходів: 2 липня він повідомив міністру військово-морських сил США Клоду Суонсону про те, що схвалює програму будівництва 12 есмінців, 6 підводних човнів і 1 лінкора. Але офіційно Рузвельт ніяк не виявив свого несхвалення першого прояву британського умиротворення в строгому сенсі слова.

3 літа 1936 р. епіцентр міжнародної напруженості перемістився на Піренейський півострів. У ніч на 18 липня радіостанція міста Сеута (Іспанське Марокко) передала в ефір знамените повідомлення: «Над всією Іспанією безхмарне небо. Ніяких новин». Ці слова послужили сигналом до початку заколоту в Іспанії проти законно обраного уряду Народного фронту. 2 серпня французький прем'єр-міністр Л. Блюм запропонував всім європейським державам і США заборонити поставки озброєнь до Іспанії і строго дотримуватися принципу невтручання.

Керівництво США отримувало інформацію про німецьку інтервенцію в війну. Міністр внутрішніх справ США Г. Ікес стверджував, що без італійської та німецької допомоги заколотники були б уже розгромлені. Посол США в Іспанії К. Бауерс підкреслював: «Смішно вважати війну громадянською. Іспанський уряд зараз воює з Італією і Німеччиною ... Це війна, спрямована на руйнування демократії в Іспанії». Такий розвиток подій, на думку У. Додда, становив серйозну небезпеку для США [24, с. 145].

Коли в Держдепартамент подзвонив іспанський посол і попросив засудити німецькі дії, Голл відповів, що «США з самого початку конфлікту дотримуються свого незалежного курсу і продовжать це робити. Перш за все, адміністрація зацікавлена в тому, щоб залишитися поза війною». Таким завуальованим чином держсекретар відмовився задовольнити прохання посла.

Політика Держдепартаменту по відношенню до громадянської війни в Іспанії найповніше розкриває слабкі сторони зовнішньополітичного курсу адміністрації. Голл зізнався, що Держдепартамент часто отримував інформацію від Бауерса про те, що Німеччина і Італія надають допомогу

Франко [15, с. 353]. Проте, президент і держсекретар вважали, що необхідно проводити політику невтручання. У своїх мемуарах Голл наводить кілька причин, основними з яких були небажання заважати зусиллям Великобританії і Франції по локалізації конфлікту і прагнення не бути втягнутими у війну: «Ми повинні були проводити більш широкий курс, який враховує небезпеку переростання громадянської війни в війну європейську».

Думку Голла на той момент поділяли багато в Держдепартаменті. С. Уеллес вважав, що підтримка іспанського уряду може ускладнити відносини з Латинською Америкою, У. Мур стверджував, що події в Іспанії не зачіпають суттєвих американських інтересів, У. Філліпс побоювався, що перемога республіканців посилить комуністів в Європі. Досить красномовно виглядає запис в щоденнику заступника держсекретаря У. Філліпса від 3 серпня 1936 р.: «Критична сторона становища в Іспанії полягає в тому, що якщо уряд переможе, то комунізм всюди в Європі буде безмірно щасливий» [18, с. 149].

США не увійшли до Комітету з невтручання, але фактично проводили політику, тотожну політиці Англії та Франції. 7 серпня Філліпс направив американським дипломатичним і консульським працівникам в Іспанії циркуляр, в якому сповіщав їх, що адміністрація буде скрупульозно уникати будь-якого втручання в іспанську ситуацію. Через кілька днів офіційна позиція США була позначена в публічній заяві, що підтверджувало намір адміністрації залишатися повністю нейтральною. Коли іспанський посол запитав Держдепартамент, чи може республіканський уряд закупити в США кулеметні стрічки, то Філліпс, посилаючись на широко поширене в США негативне ставлення до такого експорту в інші країни для використання в цьому конфлікті, відповів відмовою [13, с. 143]. Таке ембарго не мало юридичної сили.

У грудні 1936 р. власник «Вімалерт компанії» Р. Кьюз звернувся до Держдепартаменту за ліцензією на продаж республіканському уряду літаків та іншого військового спорядження на суму в 2277 тис. дол. Не маючи

законних підстав для відмови, 28 грудня Держдепартамент видав ліцензію. Але вже на наступний день Рузвельт на прес-конференції засудив вчинок Кьюза як «непатріотичний» і зажадав, щоб Конгрес вніс доповнення до закону про нейтралітет, поширивши його дію і на випадок громадянської війни. Відповідна резолюція була 6 січня 1937 р. внесена на розгляд Конгресу. Демократ з Кентуккі Е. Крилл закликав схвалити її та не заважати Німеччині і СРСР довести боротьбу до кінця [43, с. 400].

У той же день 81 з 96 сенаторів проголосували за прийняття резолюції, тільки 1 людина проголосувала проти в Палаті представників. Директор Інституту громадської думки в США Дж. Геллап відзначав, що Конгрес точно слідував настроям народу, коли прийняв рішення заборонити військові поставки будь-якій стороні у Іспанії.

8 січня білль став законом. Він зрівняв в правах невизнаних заколотників і законний уряд Іспанії. Всі раніше видані ліцензії на експорт зброї до Іспанії оголошувалися недійсними. Франко з вдячністю заявив: «Президент Рузвельт діяв як справжній джентльмен. Законодавство про нейтралітет, швидкість, з якою воно було прийнято і приведення в дію, - це жест, який ми, націоналісти, ніколи не забудемо» [34, с. 49]

2 лютого 1937 р. понад 30 членів Палати представників виступили з заявою, запропонувавши доповнити резолюцію від 8 січня положенням, яке розповсюджувало б ембарго на Німеччину, Італію та Португалію, через які йшло постачання зброєю заколотників. Дж. Най справедливо вказував на те, що офіційні відмовки адміністрації про відсутність стану війни з цими країнами непереконливі, оскільки в історії було чимало прикладів ведення воєн без оголошення - наприклад, конфлікт Італії та Ефіопії.

У травні 1937 р. Конгрес США прийняв третій (безстроковий) закон про нейтралітет. Він надавав президенту право дозволяти продаж військових матеріалів воюючій стороні за готівковий розрахунок і з доставкою на своїх судах. Закон обернувся проти Іспанської республіки, яка не мала ні валюти, ні необхідних судів і палива. Зате заколотники протягом усієї війни

практично безперервно отримували з-за океану нафту і пальне, вантажівки і кредити.

Італо-ефіопський конфлікт і громадянська війна в Іспанії чітко показали, що законодавство про нейтралітет, незважаючи на всі його національні особливості, привнесені ідеологією ізоляціонізму, спочатку містило в собі елемент союзницьких відносин з європейськими демократіями в обраній ними політиці «умиротворення» агресора.

РОЗДІЛ 4. «КАРАНТИННА ПРОМОВА» Ф. Д. РУЗВЕЛЬТА ТА ЗМІНИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ США.

Ф. Рузвельт був схвильований сповзанням Європи до війни, він чутливо сприймав німецькі вимоги економічної справедливості і був переконаний, що політична напруга тісно пов'язана з економічними проблемами [12, с. 165]. Тому президент намагався дізнатися у німецького керівництва перспективи можливого компромісу, який би задовольнив економічні потреби рейху без війни, але не роблячи при цьому з Німеччини чільну державу в Європі. Стабільність на європейському континенті, в його розумінні, передбачала рівновагу сил, відсутність явного (тим більше схильного до агресії) гегемона. Рузвельт сподівався звернутися до «помірних» кіл в керівництві Німеччини, які б хотіли вирішити міжнародні проблеми шляхом переговорів, а не військовими діями, які могли б потім вплинути на Гітлера. Зондування Рузвельта в Берліні не мало великого успіху. Він так і не отримав надихаючих відповідей щодо готовності Німеччини обговорити економічну співпрацю і обмеження озброєнь.

Проте, в 1937 р. США зробили нову спробу перемовин. Рузвельт вважав, що стабільність міжнародної економічної системи, а отже і мир, багато в чому залежали від англо-американського співробітництва. У лютому міністр фінансів Г. Моргентау зі схвалення Рузвельта передав, на той момент, голові казначейства Великобританії Н. Чемберлену свою заклопотаність тим, що, в той час як в Сполучених Штатах всі обговорюють що США будуть робити, коли почнеться війна, в Європі ніхто не цікавиться, чи може Вашингтон зробити щось для її запобігання. На думку Моргентау, ситуацію може врятувати смілива ініціатива з боку США і Великобританії. Він не думав про щось практичне, але, можливо, британська влада могла запропонувати щось, що б зацікавило обидві сторони [33, с. 501]. Відповідь Чемберлена вкрай цікава в зв'язку з його подальшим курсом на «умиротворення»: «Головним джерелом європейських страхів є Німеччина.

Вона хоче стати настільки сильною, щоб жодна країна не могла опиратися її вимогам щодо європейських або колоніальних територій. Німеччина не бажає погоджуватися ні на яке роззброєння, яке завадило б здійсненню її планів. Єдине, що може змінити її думку, - переконання, що спроби домогтися домінування силою приречені на провал через переважаючі сил супротивників. США могли б надати велике сприяння збереженню миру, - продовжував Чемберлен, - за допомогою зміни існуючого законодавства про нейтралітет. На даний момент законодавство здійснює непряме, але цілком певне заохочення агресорів. Ми серйозно сподіваємося, що Вашингтон доб'ється наділення виконавчої влади дискреційними повноваженнями» [3, с. 180].

Рузвельт дуже хотів зустрітися з Чемберленом особисто, але той вирішив, що візит носитиме передчасний характер. Ідея організації Вашингтоном міжнародної конференції отримала свій розвиток восени 1937 р., відразу після знаменитої карантинної промови Рузвельта.

5 жовтня 1937 р. Рузвельт виголосив в Чикаго промову, підкресливши, що агресія набула глобального характеру і загрожує всім країнам без винятку: «Сама основа цивілізації тепер знаходиться під загрозою. Країни, які прагнуть до миру, повинні почати спільні зусилля, щоб протистояти тим порушень міжнародних договорів, які зараз створюють ситуацію міжнародної анархії і нестабільності, з якої немає виходу за допомогою простої ізоляції або нейтралітету. На жаль, епідемія беззаконня поширюється в світі. Коли починає поширюватися епідемія хвороби, суспільство об'єднаними зусиллями влаштовує карантин для хворих з тим, щоб захистити здоров'я інших і запобігти поширенню хвороби» [29, с. 92].

Карантинний абзац був написаний самим Рузвельтом і вставлений в текст виступу в останній момент. Багатьма в країні виступ розглядався як вказівка на відхід адміністрації від політики нейтралітету. Рузвельт відмовився конкретизувати основну думку свого виступу, змусивши країну і керівників зарубіжних держав дивуватися з приводу того, що він мав на увазі

під поняттям «карантин». Його промова була швидше застереженням, а не конкретною програмою.

У приватному листуванні президент підкреслював: «Все, що ми можемо - підняти питання про те, що буде, якщо фашизм пошириться і буде домінувати в світі ... Ми не зуміємо зупинити фашизм, якщо міжнародна громадська думка не усвідомить, яку небезпеку він собою являє». Зазвичай промову Рузвельта інтерпретують як «перший постріл», який викликав негативну реакцію публіки і зміни в риторичі президента, що є ще одним доказом потужного впливу з боку громадської думки на зовнішньополітичний курс адміністрації. [6, с. 302]

Промова Рузвельта не так сигналізувала про відхід США від політики нейтралітету, скільки свідчила про бажання Ф. Рузвельта просвітити американський народ про зарубіжну загрозу. Можливо, президент хотів таким чином розбудити європейських політиків і американських ізоляціоністів, привернути їхню увагу до безглуздості і небезпеки політики умиротворення. 16 жовтня він писав директору своєї колишньої школи Е. Пібоді: «Як ви знаєте, я борюся із давно сформованою суспільною психологією, яка дуже близька до того, що можна назвати «мир за всяку ціну» [14, с. 208].

Карантинна промова ознаменувала собою новий щабель в еволюції зовнішньополітичного курсу Рузвельта. Вперше він публічно поставив під сумнів основи ізоляціонізму, які полягали в тому, що невтручання в європейські справи забезпечить мир для США. Виходячи з його слів, мир в Західній півкулі може бути збережений тільки за допомогою спільних зусиль миролюбних країн.

Однак практичні дії США не відповідали їх енергійним деклараціям. Реакція суспільства виявилася несприятливою, і, за словами Голла, це загальмувало кампанію адміністрації на користь міжнародного співробітництва щонайменше на 6 місяців. За словами Уеллеса, промова була дуже погано зустрінута народом, Конгресом і навіть демократичними

соратниками президента. Підтримали її лише деякі газети, які послідовно виступали за міжнародне співробітництво заради миру [20, с. 87].

Саме Уеллес першим запропонував перспективне продовження ідеї Рузвельта про «карантин» для агресорів. Слід зазначити, що в Держдепартаменті було помітно явний поділ на тих, хто виступав за умиротворення і проти такої політики. Дж. Моффат і А. Берлі, що став згодом помічником держсекретаря, відкидали можливість створення системи колективної безпеки, спрямованої проти Німеччини, вони побоювалися, що відсутність стабільності в Європі протягом тривалого часу призведе до поширення більшовизму. Багато з вимог Німеччини здавалися їм законними. Відповідно, вони вважали, що США повинні прагнути до врегулювання розбіжностей з Італією і Німеччиною, незалежно від їх внутрішньої політики. Піти на поступки потрібно було заради недопущення війни і відновлення стабільності в Європі. С. Уеллес також схилився до цієї точки зору. У липні 1937 р. він виступав з промовою в інституті міжнародних відносин у Шарлоттсвіллі. У своєму виступі він досить відверто змалював свою позицію з приводу європейської політичної ситуації. Перш за все, він підкреслив, що Версальський договір зробив переможені держави країнами другого рівня і позбавив їх надії на краще майбутнє. Несправедливий і помилковий фундамент цього договору - ось головна причина утвореного після світової війни хаосу [10, с. 480].

Проти поступок Німеччині виступали Голл і Мессерсміт, який посів влітку посаду помічника держсекретаря. Мессерсміт представив керівництву аналітичну записку про ситуацію в Європі, з якою ознайомилися багато хто в адміністрації, включаючи президента. Найголовнішою проблемою для миру Мессерсміт називав Німеччину. При цьому він робив акцент на ідеологічному моменті: «Дуже просто і зручно деяким людям в демократичних державах стверджувати, що їх не цікавить ідеологія, але найважливіший фактор в поточній ситуації - конфлікт ідеологій. Ми можемо бачити, що щонайменше, три диктатури повернулися до використання

доктрини сили. Стає все більш очевидно, що якщо демократії, включно зі Сполученими Штатами, не готові захистити свої погляди мирними засобами, то через якийсь час їм доведеться захистити їх військовим шляхом» [13, с. 140].

Мессерсміт дійшов до висновку, що саме США є кінцевою метою для атаки цих злочинних держав. Коли прийде час для цієї атаки, США залишаться практично одні на їх шляху. Мессерсміт відстоював необхідність створення системи колективної безпеки і пропонував надавати на Німеччину економічними засобами. [18, с. 145]

6 жовтня Уеллес порадив Рузвельту скликати 11 листопада представників всіх держав і зачитати їм звернення, заклик повернутися до тих базових стандартів міжнародного права, до яких західна цивілізація прийшла в результаті тривалої і болючої еволюції. Цей захід він розглядав як перший крок, необхідний для збереження миру в усьому світі. Одночасно він пропонував Рузвельту дізнатися, чи не захочуть інші уряди взяти участь в конференції з метою спробувати досягти угоди з наступних питань:

- основні принципи, яких слід дотримуватися в міжнародних відносинах (наприклад, невтручання у внутрішні справи інших країн);
- правила військових дій на суші і в морі;
- право вільного доступу всіх народів до сировини.

Уеллес вважав, що демократіям і диктатурам буде легше знайти вирішення назрілих проблем, якщо спочатку вони досягнуть розуміння з більш загальних питань. Тому він запропонував укласти спільну угоду про фундаментальні принципи, які повинні визначати політику країн на міжнародній арені. Пропозиція, на думку Уеллеса, повинна було забезпечити згоду на участь в конференції більшості країн, в тому числі Італії та Німеччини.

Після анексії Австрії адміністрація більше не поверталася до розгляду цього проекту. План Уеллеса в результаті поступово трансформувалася в

концепцію паралельних з урядами Англії і Франції дій, політику, яка мало чим відрізнялася від умиротворення [46, с. 137].

13 березня 1938 р. Гітлер підписав закон, за яким Австрія ставала провінцією Третього Рейху. За повідомленням заступника держсекретаря С. Уеллеса, Рузвельт був обурений поведінкою Німеччини. Його першим поривом було виступити із засудженням, але президент відмовився від такого кроку за порадою членів Держдепартаменту. Враховуючи складність ситуації в Європі і обмежені можливості виконавчої влади в зв'язку з громадською думкою, втручання США було б небажаним [41, с. 45].

Офіційна позиція Вашингтона була виражена Голлом. 12 березня він заявив представникам преси, що США не збираються нічого робити в зв'язку з аншлюсом [15, с. 85]. Однак варто відзначити й інший факт. Анексія Німеччиною Австрії стала другою подією (після громадянської війни в Іспанії), що так сильно схвилювала американців. Атмосфера тривоги вплинула на розвиток антифашистських настроїв в США. Багато американців відійшли від ізоляціоністських позицій.

Конгрес не зайняв певну позицію з питання німецької акції. Сенатор У. Бора виступив із заявою для преси, суть якої зводилася до того, що анексія Австрії здається природним, логічним, неминучим кроком, який не має жодного значення для уряду Сполучених Штатів [18, с. 295].

Були і протилежні оцінки. Конгресмен Дж. Бернارد зазначив, що в світі верх бере груба сила, зневажаються закон і порядок, і запропонував ввести економічні санкції проти порушників миру.

Після успішного аншлюсу Австрії, окрилений Гітлер звернув свою увагу на підчерев'я Третього Рейху. Чехословацька республіка була наступним пунктом у списку територіальних амбіцій Гітлера. Але, твердо маючи намір приєднати всю Чехословацьку республіку до Третього Рейху, з тактичних міркувань Гітлер вирішив провести анексію в два етапи. На заході Чехословацької республіки, в Судетах, мешкала значна німецька меншість -

3,25 млн, що становило близько 23% населення країни, та усе більш підпадала під вплив місцевої протерлінської партії.

Вже на початку року в Вашингтоні очікували швидкого нападу Гітлера на Чехословаччину. Частина керівників Держдепу була вороже налаштована по відношенню до німецьких планів територіальної експансії, інші схвалювали курс умиротворення Чемберлена. У цей час важлива роль у виробленні офіційної позиції США належала американським дипломатам в Європі. Під час травневої кризи 1938 р. посол США у Франції У. Булліт, засуджуючи Німеччину, критикував дії пражського уряду, покладаючи на нього частину провини за загострення Судетської проблеми. Посол в Великобританії Д. Кеннеді пропонував підтримати політику Лондона в цьому питанні. Посол в Берліні Вільсон, який намагався внести свій вклад в дослідження Судетської проблеми, також негативно оцінював багато дій чехословацького уряду. Повністю на боці Чехословаччини стояв лише посланник в Празі У. Карр.

28 травня Голл виступив з заявою, в якій висловив стурбованість США подіями в Центральній Європі і закликав до дотримання пакту Бріана-Келлога. Це стало єдиною офіційною реакцією Вашингтона в зв'язку з травневими подіями. [19, с. 256]

Посол США в Лондоні Дж. Кеннеді виявив себе палким прихильником встановлення дружніх відносин між Німеччиною і США. Він сподівався, що мир може бути збережений шляхом умиротворення Німеччини. За своєю ініціативою він двічі зустрічався з німецьким послом в Лондоні Г. фон Дірксенем влітку 1938 р. прагнучи дати тому зрозуміти, що його погляди відображають позицію керівництва країни. Кеннеді вказував, що американська адміністрація не має нічого проти розширення німецьких економічних інтересів у Східній та Південно-Східній Європі і повністю підтримує курс кабінету Чемберлена. Більш того, він пообіцяв переконати Рузвельта форсувати американо-німецьке зближення.

Такі висловлювання створювали у німецького керівництва враження, що США не мають наміру протидіяти політиці рейху щодо Чехословаччини. Проте, американський посол визнавав, що ставлення в США до Німеччини значно погіршився за останній час: американці звинувачують рейх в нестабільності міжнародної обстановки, а також в бажанні розв'язати великомасштабну війну.

На прес-конференції 9 вересня 1938 р. Рузвельт зазначив: «У деяких колах США і за кордоном існує абсолютно хибна думка, що Сполучені Штати пов'язані союзницькими зобов'язаннями з європейськими демократіями в їх прагненні зупинити Гітлера, включаючи зобов'язання підтримати їх в разі війни. Це не так» [38, с. 158].

12 вересня Адольф Гітлер виголосив на з'їзді НСДАП у Нюрнберзі провокаційну промову. Він наполягав на задоволенні своїх вимог до Чехословаччини, які полягали в передачі до складу його держави Судетської області, в іншому випадку погрожував війною. Незабаром після цього посланник США в Празі У. Карр повідомив К. Голла, що виступ фюрера викликає крайню стурбованість і може мати досить згубні наслідки як для самої Чехословаччини, так і для миру в Європі [22, с. 37]

У Великобританії ж виступ фюрера було сприйнято як сигнал до здійсненню активних умиротворюючих акцій. 15 вересень Чемберлен прибув в Берхтесгаден, де зустрівся з Гітлером. На зустрічі фюрер зажадав остаточного самовизначення судетських німців і повернення їх території до складу Третього рейху. Чемберлен визнав принцип відділення Судетської території.

Напередодні візиту до фюрера свого прем'єр-міністра Великобританія звернулася до Сполучених Штатів з проханням про публічну підтримку цього кроку Ф. Рузвельтом. Однак на нараді в Держдепартаменті було вирішено відхилити дане прохання.

16 вересня президент обговорив з Г. Ікесом європейську ситуацію. На його переконання, Чемберлен буде домагатися миру за всяку ціну. Якщо

зовнішня політика Чехословаччини не піде на поступки, то Англія і Франція дозволять Німеччині захопити Судети, а потім, як метафорично висловився Рузвельт, «змиють кров, зі своїх рук Іуди» [17, с. 358]

Таким чином, президент негативно оцінював дії Парижа і Лондона, вважаючи їх політику зрадою Чехословаччини. У Держдепартаменті США велися предметні дискусії та консультації щодо європейської ситуації. В результаті було вирішено поки не вдаватися до будь-яких певних дій, а зайняти позицію спостерігача. У ці ж дні чехословацький посланник в США В. Урбан звернувся до Держдепартаменту з проханням про офіційну заяву у зв'язку з поточною кризою, щоб воно змогло розсіяти у чехів почуття, що вони покинуті, якщо не сказати віддані, усіма своїми друзями. Однак глава європейського відділу Держдепартаменту Дж. Моффат рішуче відхилив дане звернення, підкресливши, що Сполучені Штати не будуть брати на себе відповідальність за будь-які висловлені в прямій або непрямій формі поради [39, с. 40].

Уже 19 вересня в Прагу була спрямована англо-французька нота, в якій від Чехословаччини вимагали відмовитися від Судетської області заради запобігання європейської війни. У той же день відбулася секретна зустріч Рузвельта з послом Великобританії Р. Ліндсеєм. Президент зазначив, що англо-французька нота містила вимогу найнещаднішої жертви, яку коли-небудь змушували зробити державу. Він передбачав, що така жертва викличе вкрай несприятливу реакцію громадської думки США.

Тим часом Гітлер, дізнавшись про те, що Чехословаччина згодна передати рейху Судетську область, тут же висунув нові вимоги. В ході другої зустрічі з Чемберленом (22-23 вересня 1938 р.) рейхсканцлер заявив про необхідність негайної евакуації чеського населення і армії з Судетської області, а також задоволенні територіальних домагань Польщі та Угорщини. 23 вересня 1938 р. У. Булліт подзвонив Рузвельту і запропонував президенту запросити голів зацікавлених урядів на міжнародну конференцію для розробки «формули миру» в чехословацькому питанні. Пройти вона повинна

була в якомусь нейтральному місті Європи; участь самої Чехословаччини не передбачалася. Пропозицію Буллита було взято до уваги, але адміністрація вирішила діяти іншим способом.

У ці драматичні дні Рузвельт направив спочатку перше послання Гітлеру і звернення до всіх інших «зацікавлених» країн (26 вересня), а потім друге послання Гітлеру і звернення до Муссоліні (27 вересня). У посланнях президент закликав держави стати на шлях переговорів з метою віднайдення взаємоприйняттого варіанту врегулювання кризи, а також висловлював надію, що Німеччина утримається від застосування сили для досягнення своїх цілей. Рузвельт бачив в цій ініціативі підставу великого дипломатичного успіху США. Однак глава зовнішньополітичного відомства К. Голл, який завжди дотримувався помірної позиції, вважав, що «подібні заходи залучать США в табір умиротворювачів» [24, с. 75].

Крім того, Рузвельт звернувся до Муссоліні, закликаючи останнього вмовити Гітлера не вдаватися до військової сили, так як з усіх спірних питань може бути досягнуто згоди шляхом переговорів або іншими мирними методами.

Фактично американська адміністрація в ході чехословацької кризи солідаризувалася з англо-французьким курсом. Слова і дії Вашингтона прозвучали в унісон з діями Парижа і Лондона. Посол СРСР у Великобританії І.М. Майський відзначав: «США зіграли надзвичайно серйозну і дуже негативну роль в Мюнхенські дні, вони тільки виступали більш завуальовано, ніж Англія і Франція» [1, с. 375].

29 вересня в Мюнхені відкрилася конференція чотирьох великих держав: Німеччини, Італії, Франції та Англії (представники Чехословаччини до переговорів допущені не були). Підписану 30 вересня угоду можна звести до наступних основних положень: Чехословаччина передавала Німеччині Судетську область разом з усіма на її території військовими спорудами; уряд Чехословаччини зобов'язувався вирішити всі спірні територіальні питання з Польщею і Угорщиною; після врегулювання всіх названих питань країни-

учасниці угоди дадуть Чехословаччині гарантії проти неспровокованої агресії.

Першою реакцією Вашингтона на Мюнхенську угоду стало загальне почуття полегшення. Франклін Рузвельт направив Чемберлену коротку вітальну телеграму в одне слово: «Молодець!» [29, с. 468]

Заступник держсекретаря Самнер Уеллес, виступаючи 3 жовтня на радіо, заявив: «Зараз, можливо, більше ніж в будь-який час за останні два десятиліття, представляється нагода для встановлення народами нового світового порядку, заснованого на справедливості і законі». [64, р. 95] Трохи пізніше, 5 жовтня 1938 р. Рузвельт писав британському прем'єру: «Я повністю поділяю вашу надію і віру, що існує відмінна можливість для встановлення нового порядку, заснованого на справедливості і законі. Зараз, коли ви встановили особистий контакт з канцлером Гітлером, я знаю, що ви будете, час від часу, вирішувати з ним всілякі проблеми для встановлення нового і кращого порядку» [2, с. 145].

У листі, адресованому 17 жовтня американському послу в Італії У. Філіпсу, Рузвельт відзначав, що анітрохи не засмучений кінцевим підсумком Мюнхенської конференції. Але чи вважав президент, що в її результаті буде забезпечена стабільність в Європі на довгий час? На наш погляд, можна погодитися з американським істориком У. Коулом, який стверджує, що Рузвельт ніколи не вірив в те, що політика умиротворення здатна виробити формулу для тривалого миру в Європі і світі. Але він розумів, що внутрішньополітична ситуація не дозволить адміністрації грати більш значну роль в справі протидії німецькій агресії і збереження миру в Європі.

Рузвельт був серйозно стурбований можливістю подальших поступок західних держав Гітлеру, які могли серйозно вплинути на інтереси США. 11 жовтня президент просить у Конгресу асигнування 349 млн. дол. в якості додаткового фінансування оборони Західної півкулі. Він заявив, що цього вимагає ситуація в світі.

Мюнхенська угода стала кульмінацією політики «умиротворення». Вона мало воістину катастрофічні наслідки для миру і безпеки в Європі. Німеччина значно зміцнила свій потенціал і стратегічні позиції, тоді як вплив Великобританії і Франції в Центральній і Східній Європі помітно впав. Мюнхенська змова сприяла тому, що криза Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин перейшла у фазу її розпаду. З позиції сьогодення очевидно, що після цих фатальних подій запобігти війні було вже неможливо [6, с. 370].

Керівництво США вживало певні кроки, щоб чехословацька криза не призвела до початку військових дій. Рузвельт направив два послання Гітлеру, вказуючи на можливість врегулювання суперечностей мирним шляхом. Проте, роль президента в подіях не можна порівнювати з роллю Чемберлена. Американська адміністрація, з огляду на ізоляціоністські настрої громадськості та прийняття законодавства про нейтралітет, не могла надавати серйозного впливу на хід європейських подій.

21 жовтня 1938 р. Рузвельт передав Чемберлену повідомлення, суть якого полягала в тому, що США, в разі виникнення війни в Європі, готові надати Англії і Франції необхідну підтримку. Президент зазначив, що у американської громадськості починає проявлятися усвідомлення того, що держави Осі можуть нести значну потенційну небезпеку самим Сполученим Штатам.

Через кілька днів Рузвельт заявив в радіозверненні: «Стає очевидним, що мир за допомогою страху не краще і не довше того миру, який встановлений за допомогою меча. Миру не може бути, якщо панування закону замінюється постійним прославлянням прямої сили. Миру не може бути, якщо держава навмисно обирає в якості інструменту політики загрозу війни». Цей виступ президента свідчить про зміну його ставлення до досягнутої в Мюнхені угоди [14, с. 28].

7 листопада в Парижі в будівлі німецького посольства був застрелений німецький дипломат Ернст фон Рат. Його вбивцею виявився Гершель

Грюншпан, чий батьки за тиждень до цього серед декількох десятків тисяч інших євреїв були вислані з Німеччини. Після того як фон Рат помер від отриманих ран, міністр пропаганди Йозеф Геббельс дав пресі інструкцію розгорнути запеклу кампанію проти німецьких євреїв. В ніч з 9 на 10 листопада в десятках міст Німеччини відбувся великомасштабний погром, в результаті якого близько сотні євреїв були вбиті, сотні поранені, тисячі відправлені до концентраційних таборів. Крім того, були зруйновані синагоги, житлові будинки євреїв, розгромлені магазини. Вулиці міст виявилися засипані осколками скла і вітрин, тому ніч отримала назву «кришталевої».

Про події «Кришталевої ночі» написали майже всі американські газети. Ті представники політичної еліти США, які ще залишалися на той час байдужі до режиму Гітлера, тепер вважали за потрібне публічно проявити свою антинацистську позицію [43, с. 57].

Американський посол в Німеччині Х. Вільсон був викликаний до Вашингтона для консультацій і до Берліну вже не повернувся. Голл рекомендував Рузвельту зробити цей крок, і президент схвалив позицію Держдепартаменту. Рузвельт зізнався, що сам навряд чи може повірити в те, що такі явища могли статися в ХХ столітті [48, с. 185].

Незабаром в Берлін поїхав Г. Дікгоф, щоб поінформувати міністра закордонних справ про настрої в США. Взаємне відкликання послів свідчило про різке загострення відносин між країнами.

В американській громадській думці стали отримувати поширення ідеї необхідності відходу від строгого ізоляціонізму і більш активної участі Сполучених Штатів в міжнародних справах. 14 листопада в Білому домі відбулася секретна нарада за участю представників військового міністерства, а також міністрів фінансів і юстиції. Президент звернув увагу присутніх на очевидну диспропорцію в розвитку авіаційної промисловості демократичних і фашистських держав на користь останніх: «Німеччина виробляє в рік 12 тис. літаків проти 4,8 тис. у Англії та 3,6 тис. у Франції».

«Після укладення Мюнхенської угоди, - заявив Рузвельт, - виникла небезпека повітряної атаки атлантичного узбережжя Америки; внаслідок цього військове відомство має розробити програму, націлену на доведення сил армійської авіації до 10 000 літаків» [18, с. 105].

Поступове розуміння того, що створення в центрі Європи потужної держави, яка прагне до встановлення нового міжнародного порядку, може завдати істотної шкоди інтересам США, підштовхувало американське керівництво до переосмислення ступеню значущості нацистської небезпеки. До кінця 1938 р. відбулося суттєве погіршення відносин між країнами. Американські офіційні особи все частіше виступали з критикою внутрішньої і зовнішньої політики нацистів.

Весна 1939 р. було відзначено стрімким зростанням міжнародної напруженості в Європі. 15 березня німецькі війська стрімко увійшли в Чехію. На наступний день був прийнятий закон про включення Богемії і Моравії в склад рейху на правах протекторатів. Одночасно Німеччина взяла під свій захист Словаччину. Після тривалого обговорення ситуації в Держдепартаменті було вирішено не розривати відносини з Берліном і не визнавати захоплення Чехословаччини [27, с. 646].

Крайня нестабільність ситуації в Європі спонукала адміністрацію виступити зі спробою мирного посередництва. 15 квітня Рузвельт направив Гітлеру ще одне послання, в якому отримала розвиток, здавалося б, залишена ідея скликання міжнародної конференції для зниження міжнародної напруженості. У своєму зверненні американський президент висловив свою готовність виступити в ролі посередника, якщо Гітлер матиме бажання звернутися до народів світу із заявою про зміну курсу. Далі Рузвельт запропонував Гітлеру дати ряду держав гарантії, що збройні сили Німеччини не ввійдуть на їх територію, щонайменше, протягом 10 років: «Якщо ви надасте подібну гарантію, я особисто негайно перенаправлю її урядам перерахованих держав, а також одночасно попрохаю їх про те, щоб вони у

відповідь дали такі ж гарантії. Взаємні гарантії принесуть миру негайне відчуття полегшення» [20, с. 46].

Отже, в даному посланні висувався план дій з метою розрядити міжнародну напруженість. Проблема була в тому, що Гітлер вже неодноразово продемонстрував усьому світові, що його слову вірити не можна. Тільки місяць тому він наказав захопити Чехословаччину, незважаючи на всі гарантії суверенітету, надані їй в Мюнхені. «Кришталева ніч» і захоплення Чехословаччини показали, що нацистське керівництво найменше прагне до діалогу і забезпечення миру в Європі. Звернення Рузвельта несло в собі значну частку політичної наївності. Гітлер відповів Рузвельту 28 квітня, присвятивши цьому свою промову в рейхстазі.

Виступ фюрера в прямому ефірі транслювали сотні радіостанцій по всьому світу, в тому числі і в Сполучених Штатах. Суть промови полягала у тому, що Гітлер зачитував, висміював, акцентував увагу на слабкостях логічних побудов президента, і відкидав одне за одним всі пропозиції Рузвельта. Цілі і завдання Німеччини він в черговий раз представив як виключно мирні, орієнтовані на «відновлення потоптаної Версальським договором історичної справедливості».

Прес-секретар Білого дому направив главі німецької дипломатичної місії конфіденційну телеграму, в якій максимально стримано виражалося розчарування в тому, що канцлер не прийняв пропозицій президента, і, мабуть, не перейнявся їх духом. Рузвельт, вражений висловлюваннями фюрера, на деякий час усунувся від публічного висловлення свого ставлення до Німеччини [52, с. 125].

1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу. Великобританія, а потім і Франція оголосили війну Німеччині. Почалася Друга світова війна.

РОЗДІЛ 5. ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ В УМОВАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.

У вересні 1939 р. політика умиротворення зазнала повного провалу. Гітлерівські війська перетнули кордони Польщі, тим самим розпочавши найбільший збройний конфлікт в історії людства. Однак, для США підрахунок військового часу ще не почався. 3 вересня Рузвельт у зверненні до народу пообіцяв, що Сполучені Штати і надалі будуть дотримуватися нейтралітету та не збираються втягуватися у війну, яка почалася в Європі. На 21 вересня було заплановано засідання спеціальної сесії Сенату, яка мала внести необхідні поправки до законодавства про нейтралітет. Новий законопроект, підписаний президентом 4 листопада 1939 р. дозволяв воюючим країнам купляти в США зброю та військове спорядження за умови, що оплата буде здійснюватися готівкою, а товар буде перевозитися на їх власних суднах. Оскільки на той час фінансова система Британії та Франції ще витримувала подібні умови, то було очевидно, що зміна законодавства вигідна, в першу чергу, саме цим країнам [10, с. 230].

На хід і характер боротьби між ізоляціоністами і інтернаціоналістами за право формувати зовнішньополітичний курс країни наприкінці 1939 р. впливали кілька моментів. Після швидкого розгрому Польщі війна в Європі набула «дивного» характеру: англо-французькі війська, що сховалися за лінією Мажино, спокійно чекали, що будуть робити німці. А німці, яких ніхто не турбував, прораховували різні варіанти вирішальної атаки на супротивника. Ситуація виглядала настільки дивно, що Рузвельт вирішив послати до Європи свого спеціального представника, заступника державного секретаря С. Уоллеса. Останній відвідав столиці всіх провідних європейських держав, крім Москви. «Дивна війна» давала ізоляціоністам багату поживу для міркувань про те, що Старий Світ загруз в чварах, які не мають до Америки ніякого відношення, що будь-який стосунок до європейського конфлікту матиме наслідком те, що досвідчені хижаки використовують її в

своїх корисливих інтересах. Частково для того, щоб заспокоїти громадськість, почасти заради отримання достовірної інформації про те, що відбувається за лаштунками оголошеної, але не існуючої війни, президент і виступив з цією ініціативою.

Ще один важливий фактор - насувалася чергова виборча кампанія. Вона увійшла в аннали американської історії в силу того, що в 1940 р. єдиний раз за весь час існування США було порушено неписане правило «двох термінів», згідно з яким жодна людина не повинна займати вищий державний пост більше двох разів. Власне, в цьому і полягала головна інтрига передвиборної гонки. І все ж важко сказати, як би розгорталася подія на внутрішньополітичному фронті США, якби не неухильне розширення зони, яку охоплювала війна. Поки в Європі тривала «Дивна війна», у американців знаходили живий відгук заклики ізоляціоністів типу ідей, висловлених наприкінці 1939 р. майбутнім державним секретарем США, одним з провідних експертів з питань зовнішньої політики Республіканської партії Дж. Ф. Даллесом, який стверджував: «Я не бачу ні в базових причинах війни, що почалася, ні в довгострокових цілях її учасників будь-якого натяку на те, що США повинні втрутитися в неї» [14, с. 142].

Війна внесла серйозні корективи в хід передвиборчих баталій в США. Навесні 1940 р. «Дивна війна» в Європі завершилася. Німці несподівано перейшли до рішучих дій на Заході Європи. Блискавичні операції вермахту привели до падіння Данії, Норвегії, країн Бенилюксу. Справжній шок в американському суспільстві викликала військова катастрофа Франції, коли протягом декількох тижнів була повністю розгромлена найсильніша військова держава Західної Європи. У настроях американського електорату і правлячої еліти США намітився перелом. Якщо в лютому - березні 1940 р. в вашингтонських коридорах вважали верхом політичної мудрості направлення до провідних країн Західної Європи місії С. Уоллеса, то тепер настрої почали змінюватися. Газета «Вашингтон пост», відображаючи ці

зміни, писала: «Якщо союзники програють цю війну, це буде найгірша трагедія для США, рівної якій не було у всій нашій історії» [1, с. 420].

Демократи виявилися краще підготовленими до ситуації, що склалася в результаті різкої ескалації військових дій на фронтах Другої світової війни. Вже в 1939 р. вони почали наполегливо домагатися здійснення комплексу заходів щодо форсованого зміцнення обороноздатності країни. З червня по вересень 1940 р. військовий бюджет був збільшений в 5 разів. Потім ця програма була доповнена виділенням ще 4 млрд. дол. на будівництво «флоту двох океанів». У травні - червні 1940 р. з ініціативи Ф. Рузвельта був даний старт гігантській програмі «Національна оборона», коли за допомогою різних заходів державного регулювання стимулювався перехід економіки на військові рейки. У червні 1940 р. Конгрес дав дозвіл реконструктивній фінансовій корпорації (РФК) на виділення федеральних коштів на будівництво військових заводів, які потім на пільгових умовах передавалися в оренду приватному сектору.

Незважаючи на те, що передвиборчі баталії були в самому розпалі, Рузвельт наважився на активізацію дій щодо зближення з Англією, яка після розгрому Франції опинилася у важкому становищі, залишившись практично один на один з Німеччиною. По суті, це була страшна плата за ту політику «умиротворення» агресорів, яку Лондон проводив напередодні війни. Однак Рузвельт розумів, що падіння Англії різко погіршить загальну геополітичну ситуацію для США. Не випадково впливовий громадський діяч, прихильник Рузвельта У. Уайт говорив: «Нас і Гітлера розділяє англійський флот». Саме тому Рузвельт робив все, що дозволяла йому внутрішньополітична ситуація, намагаючись запобігти падінню найбільш близького потенційного союзника Америки. Оскільки в цей час через великі втрати Англії було досить важко здійснювати охорону морських конвоїв, які доставляли на Британські острови всі необхідні для ведення війни товари, новий англійський лідер У. Черчилль наполегливо домагався від США передачі в будь-якій формі 40-50 есмінців [55, р. 348].

Тим часом США впритул підійшли до чергових виборів, які і мали показати, хто буде керувати країною, хто буде визначати характер її зовнішньополітичного курсу в цей надзвичайно відповідальний період світової історії.

Рузвельт зумів втретє домогтися перемоги і зберегти за собою президентське крісло. Правда, на цей раз його успіх був не настільки вражаючим, як 4 роки тому. Однак головний підсумок виборів - контроль над найважливішими важелями управління державою залишився в руках Рузвельта і його оточення. Тепер, маючи мандат виборців, він міг відчувати себе набагато впевненіше, плануючи кроки США на міжнародній арені.

Реакцію США на ці найнебезпечніші тенденції в сфері міжнародних відносин можна класифікувати за кількома напрямками. По-перше, Рузвельт різко активізував обробку громадської думки США, готуючи її до визнання неминучості все більш тісного залучення Америки у вир подій, які захопили світ. В кінці грудня 1940 р. в своєму радіозверненні до країни Рузвельт закликав американців працювати над тим, щоб перетворити США в «арсенал демократії» для всіх, хто бореться «за свою свободу і нашу безпеку», а ще через тиждень, на самому початку 1941 р., було оприлюднено його послання Конгресу, яке увійшло в історію під назвою «Чотири свободи». У ньому президент проголосив, що метою уряду США в найближчі роки буде боротьба за «чотири гуманітарних свободи: свободу слова, свободу віросповідання, свободу від злиднів і свободу від страху». При всій абстрактності формулювань було очевидно, що вони носять чітко альтернативний характер по відношенню до тієї ціннісної парадигми, яку відстоювали держави осі. Рузвельт вважав, що в критичний момент історії США зобов'язані взяти на себе тягар морального лідерства і запропонувати світові своєрідний маніфест ліберальних цінностей [62, р. 217].

Рузвельт розумів, що величезні інвестиції, вкладені в програми «Національної оборони», вимагають ефективного управління, інакше «патріотично налаштований» бізнес просто розкраде всі засоби. Для

стимулювання і підвищення якості процесу переведення економіки на військові рейки в 1941 р. було створено Управління економічної оборони на чолі з віце-президентом Г. Уоллесом, в надрах якого почала розроблятися «Програма Перемоги». Таким чином, ще до офіційного вступу США у війну демократи в тісному контакті з верхівкою армії та бізнесу почали формувати розгалужену структуру органів, які регулювали основні аспекти військової економіки, яка пізніше, після неодноразового удосконалення та впорядкування, зіграла величезну роль в створенні матеріально-технічної бази та забезпечила Америці перемогу у війні.

У відповідь на підписання Троїстого пакту США активізували розробку військово-стратегічних планів на випадок війни. Вище військове керівництво нарешті погодилося розглядати події в Європі і Азії в якості єдиного цілого і, як наполягав Рузвельт, віддати пріоритет не Тихоокеанському регіону, а європейського театру воєнних дій. На самому початку 1941 р. у Вашингтоні проходили секретні переговори керівників штабів збройних сил США і Великобританії, в ході якого були узгоджені деталі плану «АВС 1», який став основою подальших спільних дій.

І, нарешті, головне. У січні 1941 р. лідер демократів у Палаті представників Дж. Маккормик за погодженням з Білим домом вніс законопроект про ленд-ліз, який дозволяв адміністрації передавати в «оренду і в борг» зброю і військові матеріали тим країнам, зусилля яких важливу роль відігравали для зміцнення оборони і безпеки США [45, с. 374].

В ході найгостріших дискусій, які супроводжували проходження білля, у більшості законодавців здоровий прагматизм переважив прихильність традиційним зовнішньополітичним імперативам, і в підсумку законопроект був схвалений і 11 березня 1941 р. став законом. Керівником, який відповідав за його виконання, був призначений один з найближчих соратників президента Г. Гопкінс. В той момент одержувачами допомоги за цією програмою стали Англія і Греція. Уже в 1941 р., тобто до того моменту, коли

США вступили у війну, вдалося надати цим країнам допомогу в розмірі 780 млн. дол.

Поки американці сперечалися про те, яка лінія поведінки на міжнародній арені перспективніше, в Європі відбулася подія, яка радикально змінила ситуацію, - 22 червня 1941 р. гітлерівська Німеччина напала на Радянський Союз. На наступний день було оприлюднено офіційну заяву уряду США, в якому в загальній формі висловлювалася готовність співпрацювати в боротьбі зі спільним ворогом [39, с. 311].

Для США, безумовно, набагато простіше було вибудовувати союзницькі відносини з Англією. Не випадково саме на двосторонній основі був зроблений перший крок на шляху вироблення ідейно-політичної платформи майбутньої коаліції. Йдеться про Атлантичну хартію, яка була сформульована під час зустрічі Рузвельта і Черчилля на Ньюфаундленді. Оприлюднена 14 серпня, хартія декларувала відмову від територіальних придбань, повагу прав народів на самовизначення, рівність в торгівлі. Лідери двох країн обіцяли після остаточного розгрому нацистської тиранії створити такий світовий порядок, при якому народи зможуть жити в мирі, бути вільними від страху і агресії. Цікаво, що якщо для Англії, яка вже майже два роки вела війну з Рейхом, підтримка подібних поглядів виглядала логічним кроком, то для США, які формально залишалися нейтральними, приєднання до цього документу, по суті, перекреслювало цей статус. Як влучно зазначив у своїх мемуарах Черчилль, цей крок «в звичайних умовах дорівнював акту війни». Ініціатори даного документа вирішили запропонувати і ССРСР приєднатися до цієї заяви. Після інтенсивних обговорень всередині радянського уряду 24 вересня 1941 р. було оголошено, що Радянський Союз підтримує основні положення Атлантичної хартії. Так почала формуватися ідейна основа антигітлерівської коаліції, що мало величезне значення для загальної динаміки військового конфлікту.

Вступ США у Другу світову війну відразу ж поставив перед Вашингтоном комплекс нових зовнішньополітичних проблем. Головними з

них стали пошук союзників, дипломатична протидія країнам осі і зміцнення американського «тилу» в Західній півкулі. Вся військова і зовнішньополітична стратегія відтепер була підпорядкована одній меті - виграти війну з мінімальними людськими втратами та іншими витратами для самих США. Не перебуваючи під загрозою ворожого вторгнення, маючи в своєму розпорядженні величезну економічну базу з великим запасом виробничих потужностей і часом для поступового нарощування сил, Америка могла собі дозволити досить стриману модель мобілізації. У планах адміністрації, основи яких склалися ще до Перл-Харбора, головна ставка робилася на надання допомоги воюючим союзникам і створення військово-економічного потенціалу, що перевищує виробничі можливості країн «осі» (стратегія «арсеналу демократії»). Показники «Програми перемоги» в січні 1942 р. були скореговані в бік збільшення: вже в тому році Америка мала провести 45 тис. літаків, 45 тис. танків і 20 тис. зенітних установок. Тільки після цього планувався масований вступ США в бойові дії на головному - європейському театрі.

«У такому разі, - підкреслювалося в «Загальній стратегічній концепції» армійських планувальників, - не буде потрібно порушувати економічне життя нашої країни шляхом різкого виведення робочої сили з промисловості, транспорту, сільського господарства і т.п. Замість цього, ми зосередимо головні зусилля на створенні військово-повітряних, військово-морських і десантних сил, які не зажадають негайної мобілізації величезної кількості людей». Зовнішня політика повинна була створювати сприятливі міжнародні умови для реалізації такої стратегії [18, с. 211].

Створення ефективної союзної коаліції було найголовнішим і, в той же час, новим завданням для американської дипломатії, яка звикла до свободи рук і не мала великого досвіду союзних відносин. Найшвидше вони налагоджувалися з Великобританією завдяки традиційним зв'язкам і доробку попередніх півтора років. «Ми з вами тепер в одному човні», - сказав Рузвельт по телефону після нападу на Перл-Харбор Черчиллю, який, за його

власним визнанням, в той день «ліг спати щасливою і вдячною людиною». Збулася мрія прем'єра про втягування США у війну, як головної надії для обложеної Великобританії. У свою чергу, у Вашингтоні чудово розуміли стратегічне значення Британських островів і інших ресурсів Британської імперії для боротьби з країнами «осі».

В кінці грудня 1941 р. британський прем'єр прибув до США для обговорення спільних дій проти Німеччини та Японії. В результаті другої зустрічі Рузвельта і Черчилля під кодовою назвою «Аркадія» був створений Об'єднаний комітет начальників штабів (Combined Chiefs of Staff) обох країн зі штаб-квартирою в тільки-но відбудованому будинку Пентагону. ОКНШ спирався на цілу мережу англо-американських органів, головним з яких став комітет з розподілу боєприпасів і озброєнь на чолі з головним помічником Рузвельта Г. Гопкінсом. В ході конференції були також сформульовані основи військової стратегії боротьби з країнами «осі». У розвиток вже наявних англо-американських планів «Рейнбоу» передбачалася першочерговість розгрому Німеччини, як вирішальної умови кінцевої перемоги у війні. Незабаром зоною військової відповідальності США стала акваторія Тихого океану, Великобританії відводилися Середній і Близький Схід та Індія, а євроатлантичний театр був визначений зоною спільної і рівної відповідальності. Тим самим було покладено початок спільного ведення коаліційної війни проти спільного ворога, що включала спільне стратегічне планування, об'єднання людських та матеріальних ресурсів, співпраця в галузі розвідки і секретної розробки атомної зброї. Особливо велике значення для військових операцій проти країн «осі» мав обмін розвідувальною інформацією, видобутої з допомогою англійської дешифрувальної системи «Енігма» і американської системи «Меджік», що розкрили секретні військові коди Німеччини і Японії [26, с. 250].

Слідуючи своєму давньому принципу збереження свободи рук, США не стали брати на себе формальних союзницьких зобов'язань, але запропонували англійцям підписати декларацію про принципи ведення війни

і устрій післявоєнного світу, до якої могли б приєднатися і інші країни.

«Декларація Об'єднаних Націй» (термін президента Рузвельта), підписана після узгоджень з усіма учасниками 1 січня 1942 р. у Вашингтоні представниками 26 держав, включаючи СРСР і Китай, підтверджувала мету Атлантичної хартії і стала свого роду ідеологічною платформою антигітлерівської коаліції. Декларація проголошувала єдність «Об'єднаних Націй» в боротьбі з країнами «осі» аж до «повної перемоги», забороняла укладення сепаратного миру з ними і була відкрита для підписання всіма країнами, готовими внести матеріальний внесок у справу перемоги над нацизмом. До кінця війни (в основному вже після перелому в ній) до Декларації приєдналася ще 21 держава, хоча реальний внесок більшості з них в перемогу був невеликий [39, с. 311].

Великобританія продовжувала залишатися головним одержувачем американської допомоги за програмою ленд-лізу, умови якої були визначені в «Попередній угоді» двох країн, підписаній 23 лютого 1942 р. у Вашингтоні. Вона передбачала продовження американських поставок військової техніки, боєприпасів, обладнання, продовольства і т.д., забороняла їх передачу третім країнам без узгодження з США, встановлювала загальні принципи розрахунку по ленд-лізу (в тому числі - повернення або оплати тільки тієї техніки і обладнання, яка буде справна до кінця війни і потрібна самим Сполученим Штатам). Загальний обсяг американської допомоги Великобританії по ленд-лізу за роки війни склав близько 22 млрд. дол., або майже половину всіх поставок в рамках цієї програми, а кредити США покривали більше половини дефіциту платіжного балансу Англії в роки війни. Зближенню двох країн сприяв і довірчий особистий контакт Рузвельта і Черчилля: за роки війни вони зустрічалися дев'ять разів, підтримували зв'язок по телефону і обмінялися більш ніж двома тисячами послань. Мабуть, вперше в історії міжнародних відносин особиста дипломатія на вищому рівні (до якої незабаром приєднається і Й.В. Сталін) грала таку визначальну роль у вирішенні найважливіших міжнародних проблем.

Тісна співпраця, яка поклала початок англо-американським «особливим стосунки», (термін Черчилля), не означала гармонії з усіх питань. Між союзниками зберігалися і серйозні розбіжності. Вони стосувалися таких питань, як боротьба за ринки збуту і джерела сировини, збереження торгових преференцій всередині країн Британської співдружності, на ліквідації яких наполягали американці, самовизначення британських колоній (перш за все - Індії), а також військова стратегія, в якій у Лондона і Вашингтона були свої геополітичні пріоритети [45, с. 374].

Крім створення антигітлерівської коаліції Вашингтон прагнув запобігти розширенню протилежного блоку. Тому об'єктами підвищеної уваги американської дипломатії стали франкістська Іспанія і вішистська Франція. Незважаючи на явно пронимецький крен нейтралітету режиму Франко, англо-американці поставляли Мадриду сировину (насамперед - нафту) з метою посилення його економічної залежності від Заходу і запобігання захопленню Іспанією Гібралтару, що загрожувало відрізати союзників від стратегічно важливого Середземномор'я. США підтримували дипломатичні і торгові зв'язки з колабораціоністським урядом маршала Петена в надії відвадити його від передачі Німеччині французьких колоній, військового флоту і від збройного опору майбутнім військовим операціям. При цьому Вашингтон відмовлявся визнавати в якості законного уряду Франції антифашистську організацію «Вільна Франція» на чолі з незалежним і норавливим генералом де Голлем, хоча і надавав допомогу в рамках ленд-лізу територіям, які перебували під її контролем.

Однак доля глобальної війни залежала насамперед від відносин всередині «великої трійки» і вирішувалася на фронтах Другої світової, де до літа 1942 р. склалася критична для союзників ситуація. На радянсько-німецькому фронті в результаті нового німецького наступу назрівала загроза втрати пониззя Волги і бакинської нафти. В Азії японці захопили Сінгапур, Філіппіни і Нову Гвінею. У Північній Африці англійці здали Тобрук, Африканський корпус Роммеля рвався до Суєца, а в Атлантиці німецький

флот брав верх над союзниками. Під контролем країн «осі» виявилася майже третина населення і ресурсів планети. У цій обстановці особливого значення набував вибір правильної стратегії протиборства, по якій у «великої трійки» не було єдності.

Військове командування США дотримувалося концепції «лобового удару» по німецькій цитаделі, як найбільш ефективного і швидкого способу розгрому Німеччини. Вже в березні 1942 р. Оперативне управління штабу армії під керівництвом генерала Д. Ейзенхауера розробило план операції «Раундап» - широкомасштабного вторгнення через Ла-Манш на північ Франції навесні 1943 р. силами 48 дивізій. Одночасно на літо-осінь 1942 р. планувалися і «міні-операції» такого роду силами 6-8 дивізій (кодова назва «Следжхеммер») на випадок виникнення безпосередньої загрози ураження СРСР або раптового ослаблення Німеччини.

Рузвельт спочатку підтримував стратегію своїх військових. На лондонських переговорах військового командування США і Великобританії в квітні 1942 р. англійці погодилися з пропозиціями Вашингтона (в основному для того, щоб прив'язати США до європейського театру), але потім почали схилити Рузвельта і його генералів до заміни «Следжхеммера» на «Гімнаста» - запропоновану ще на конференції «Аркадія» висадку в Північній Африці, яку Черчилль подавав як «другий фронт». ОКНШ порівняв цей план з «шпильковими уколами», які «будуть лише розпорошувати сили союзників, відкладаючи велике вторгнення на Європейський континент, і в той же час не нададуть реальної допомоги Радянському Союзу». У разі незгоди англійців ОКНШ пропонував замість Північної Африки перенести головний акцент на війну з Японією, що, крім іншого, було б більш реальною допомогою Радянському Союзу, ніж «Гімнаст» [50, С. 65].

На нових англо-американських переговорах в Лондоні в липні Дж. Маршалл і Г. Гопкінс після довгих суперечок погодилися за вказівкою президента замінити «Следжхеммер» на операцію вторгнення в Північну Африку (перейменовану тепер в «Торч»). Відкриття другого фронту в Європі

відкладалося принаймні до 1943 р, а то і до 1944 р., як попереджав Білий дім начальник штабу армії Дж. Маршалл. Тим самим, визнавали американські військові в доповідній президенту, «Росія залишиться практично один на один проти всієї потужності німецької нації ... Протягом цього періоду доля решти союзного світу буде залежати в основному від стійкості і боєздатності російської армії». Сам президент у розмові з міністром фінансів Г. Моргентау незабаром після візиту Молотова говорив, що «виграємо ми цю війну або програємо, залежить від росіян» [13, с. 365].

Чому ж Рузвельт все-таки пішов на ризик втрати «восьмимільйонної союзної армії» (за словами Д. Ейзенхауера) замість проведення хоча б операції «Следжхеммер» для полегшення становища на Східному фронті? Важливим мотивом було збереження англо-американської солідарності: оскільки саме англійські війська повинні були скласти кістяк сил для цієї операції, Рузвельту було вкрай важко подолати вето Лондона в даному питанні. Не менш істотним було і прагнення уникнути великих втрат, поки «російські армії, - як казав президент своїм радникам, вбивають більше німців і знищують більше військової техніки «осі», ніж всі інші двадцять п'ять об'єднаних націй, разом узяті». Великі втрати в наземних операціях без гарантій їхнього успіху були чреваті внутрішньополітичними ускладненнями і погрожували підірвати ту порівняно стриману модель військової мобілізації, яка лежала в основі підходу адміністрації до ведення війни. До того ж чуття підказувало Рузвельту, що «Росія протримається цю зиму», як писав він Черчиллю в жовтні, а «Торч» був для нього хоча б частковим виконанням даного Сталіну обіцянки про другий фронт в 1942 р.

Назріваючий перелом в ході війни підштовхував американців і англійців до обговорення більш довгострокових політичних планів післявоєнного врегулювання. Вперше вони широко обговорювалися під час березневого візиту до Вашингтона глави Форін-офіс Е. Ідена. Тоді була намічена подальша спільна робота обох країн з підготовки Статуту ООН,

створення нових міжнародних фінансових інститутів і організації гуманітарної допомоги звільненим від нацизму європейським народам.

На наступній англо-американській конференції у Вашингтоні 12-25 травня 1943 р. (кодова назва «Трайдент») стратегічні плани союзників були в черговий раз скориговані. Остаточно затверджувався план «Хаскі», а форсування Ла-Маншу (операція «Оверлорд») переносилося на 1944 р. причому за наполяганням Вашингтона була вперше зафіксована орієнтовна дата початку операції - 1 травня. Американцям також вдалося знизити пріоритетність «середземноморської стратегії» англійців, домігшись перекидання частини сил з Північної Африки на потреби операції «Оверлорд». Проте, загальний підсумок «Трайденту» для радянського союзника був явно негативним і викликав різке охолодження відносин з Москвою. Сталін у відповідних посланнях Рузвельту і Черчиллю підкреслив, що «справа йде тут не просто про розчарування Радянського Уряду, а про збереження його довіри до союзників, яка піддається важким випробуванням». Популярні в Вашингтоні і Лондоні радянські послани М.М. Литвинов та І.М. Майський були відкликані до Москви. Не допомагали зміцненню союзницької довіри і односторонні дії англо-американців: спроби об'єднати угруповання французького опору і підписання 8 вересня перемир'я з новим італійському урядом маршала Бадольо без будь-якої участі радянських представників [66, р. 387].

Координація дій союзників - тепер уже за участю ССРСР - ставала все більш необхідною в міру наближення вирішальної стадії війни. На черговій англо-американській зустрічі під кодовою назвою «Квадрант» (Квебек, 8 серпня - 4 вересня 1943 р.), на яку був вперше запрошений представник Китаю, командування США наполягло на концентрації ресурсів для операції «Оверлорд» і припинення наступу в Італії, де почався запеклий опір перекинутих до Риму німецьких частин. Обговорювалася і операція «Енвіл» - висадка на півдні Франції після початку «Оверлорда». Були також конкретизовані плани подальших військових дій проти Японії, в яких

передбачалася радянська участь. В спільний порядок денний висувалися і політичні проблеми - договори з Німеччиною та її сателітами, визначення майбутнього устрою звільнених країн, загальні принципи і механізми післявоєнного врегулювання. Серйозну заклопотаність у Вашингтоні і Лондоні викликали односторонні дії СРСР по створенню зачатків майбутніх прорадянських режимів у Польщі, Німеччині та в цілому - перспектива радянізації територій, які звільняються Червоною Армією.

На той час співвідношення сил всередині «великої трійки» серйозно змінилося: США відмобілізували свій військово-економічний потенціал і далеко обійшли Великобританію за чисельністю збройних сил, а позиції СРСР зміцнилися великими перемогами 1943 р. Недарма Черчілль говорив, що в Тегерані маленький англійський ослик загубився між гігантським американським бізоном і величезним російським ведмедем. Вашингтон тепер поводився як старший партнер щодо Лондона, в тому числі і в питанні про другий фронт, який Черчілль все ще намагався доповнювати периферійними операціями на півночі Італії або островах Егейського моря. До колишніх доводів командування США на користь пріоритету «Оверлорда» додався новий геополітичний мотив - прагнення не дати Радянському Союзу просунути дуже далеко в Європі, й тим самим отримати переважний вплив у повоєнному врегулюванні. Якщо США і Великобританія не зроблять «рішучих дій для розгрому Німеччини, - попереджав колег по ОКНШ адмірал Е. Кінг, - Росія буде домінувати за столом мирних переговорів». Сам Рузвельт на нараді з ОКНШ в Квебеку говорив про необхідність не відстати від росіян у «гонці за Берлін». Закликаючи президента зломити опір англійців, військовий міністр Г. Стімсон писав йому напередодні Тегеранської конференції: «Не для того ми з Вами вели боротьбу за створення величезної військової сили, щоб вона сиділа склавши руки в очікуванні перемоги наших радянських союзників» [14, с. 122].

Настільки ж попереднім був і обмін думками про післявоєнний поділ Німеччини, по якому у американської сторони (як, втім, і у Сталіна з

Черчиллем) не було готової позиції. У трьох особистих бесідах зі Сталіним Рузвельт обговорював свою ідею «чотирьох поліцейських» і можливу структуру майбутньої всесвітньої організації безпеки, заснованої на провідній ролі чотирьох великих держав. Обидва лідери проявили інтерес до створення спільних стратегічних баз для стримування майбутніх потенційних агресорів (перш за все - Німеччини та Японії), але далі загальних слів справа не пішла. В цілому, Рузвельт зробив максимум зусиль для встановлення довірливих відносин зі Сталіним, часом не зважаючи на самолюбство британського прем'єра. Характерно, що держсекретар Голл не був у Тегерані і його функції фактично виконував Г. Гопкінс. За підсумками роботи конференції була прийнята «Декларація трьох держав», які оголосили про «повну згоду» щодо майбутніх військових операцій і свою рішучість «працювати спільно як під час війни, так і в подальший мирний час».

1944 р. став поворотним в розширенні американського вкладу в ведення війни. Свого піку досягло військове виробництво: всього до кінця війни США збудували 86 тис. танків, 120 тис. артилерійських установок, 207 тис. літаків, 2,4 млн. вантажівок, 83 тис. десантних плавзасобів та інших військових суден. На частку США припадало близько 60% військового виробництва союзників. На максимальний рівень вийшли поставки союзникам по ленд-лізу: всього на ці цілі за роки війни було витрачено 55 млрд. дол., з них 11 млрд. дол. - на допомогу Радянському Союзу. Сухопутні сили США (разом з армійською авіацією) налічували 8,2 млн. чол., а ВМС - 3,4 млн. Повним ходом йшла підготовка вторгнення до Франції, розгорталися наступальні операції на Тихоокеанському театрі, де американські війська поступово просувалися до Японських островів з південного сходу, відвойовуючи все нові території. Все це, разом взяте, зміцнювало позиції США в рамках «великої трійки» [1, с. 414].

Висадка союзників в Нормандії в поєднанні з обіцяним Сталіним новим наступом радянських військ (операція «Багратіон») докорінно змінили стратегічну ситуацію в Європі. Армії союзників тепер рухалися назустріч

одна одній, причому «Багратіон» пов'язав двохмільйонне угруповання вермахту в порівнянні з 700-тисячним німецьким угрупованням на Західному фронті. До вересня, коли радянські війська вийшли до Вісли, втрати німців від Червоної армії склали понад 900 тис. чол. Група армій «Центр» перестала існувати. Доля другого фронту продовжувала залежати від першого: в досягненні успіху операцій союзників на континенті, зізнавався Дж. Маршалл Г. Стімсону, ставка зроблена на радянську чисельну перевагу, панування в повітрі і мобільність американських військ. Ця стратегічна залежність, в поєднанні з кровною зацікавленістю у вступі ССРСР в війну з Японією, продовжувала значною мірою визначати політику США. ОКНШ в своїх рекомендаціях Білому дому закликав до збереження союзної солідарності та застерігав проти втручання в зону дій радянських військ на Балканах і в Східній Європі [18, с. 196].

Нове значення для Вашингтона набуло питання про відносини з Французьким комітетом національного визволення на чолі з де Голлем. Висадка союзників у Франції і просування їх в глиб країни вимагали взаємодії з силами французького Опору, але Рузвельт, як і раніше, відмовлявся визнати Комітет тимчасовим урядом Франції. Він не вірив в політичне майбутнє де Голля, вважаючи, що авторитарні замашки генерала призведуть до розколу країни, а його одержимість величчю Франції не відповідає її новому скромному статусу. Крім того, президент побоювався, що де Голль, як прихильник збереження французької імперії, стане перешкодою на шляху американських планів перетворення стратегічно важливого Дакара в територію під військовим командуванням США. Тільки після візиту генерала до Вашингтона в липні 1944 р. Комітет був визнаний де-факто основою державної влади у Франції і відносини з ним стали поступово налагоджуватися. В кінці жовтня Білий дім офіційно визнав Комітет національного визволення, що означало повернення Франції в якості повноправного союзника США. Згодом Рузвельт вже не протидіяв і заходам де Голля по відновленню французького контролю над Індокитаєм.

Друга англо-американська конференція в Квебеку під кодовою назвою «Октагон» (9-21 вересня 1944 р.) була присвячена виробленню спільних планів на завершальний період війни. На ній було затверджено розподіл зон окупації Німеччини між двома країнами - північно-західну частину країни повинні були зайняти американці, а південно-західну - англійці. За основу загального поводження з Німеччиною був прийнятий так званий «план Моргантау» (по імені автора - міністра фінансів США), що передбачав повну ліквідацію військово-економічного потенціалу Німеччини і деіндустріалізацію країни. Черчилль був проти такого ослаблення Німеччини, але поступився з урахуванням згоди американців на продовження англійського ленд-лізу після закінчення війни (обидва рішення згодом будуть переглянуті). Сторони обговорювали можливості протидії подальшому просуванню ССРСР на захід, але Рузвельт відмовився підтримати чергові балканські наміри Черчилля, погодившись лише на висадку англійського десанту в Греції для припинення почався там громадянської війни, що на ділі обернулося допомогою правим силам цієї країни.

Після Квебеку Рузвельт і Черчилль продовжили свою нараду у вузькому колі в Гайд-парку - маєтку президента. Найважливішим і найсекретнішим результатом цієї зустрічі стала підписана 19 вересня пам'ятна записка про продовження співпраці в атомній сфері (в тому числі і після війни) і збереженні цього проекту під кодовою назвою «Тьюб Еллоуз» в глибокій таємниці від радянського союзника. Незадовго до цього Рузвельт зустрічався з великим фізиком-ядерником Н. Бором, який переконував його в необхідності міжнародного контролю над новою зброєю і неможливості надовго зберегти секрет її виробництва. Президент на словах погодився з вченим, однак спокуса монопольного оволодіння новим засобом руйнування була занадто великою, а за самим Бором був встановлений нагляд, щоб виключити «витік інформації - особливо до росіян» (як було сказано у згаданій пам'ятній записці) [55, р. 323].

Для надання гуманітарної допомоги звільненим європейським країнам і протидії поширенню там комунізму США в листопаді 1943 р. ініціювали створення «Адміністрації Об'єднаних націй з допомоги і відновлення» (ЮНРРА), яка діяла аж до 1947 р. США внесли більше половини бюджету цієї організації та мали головний вплив на її діяльність.

Восени 1944 р. Білий дім зіткнувся з дипломатичною ініціативою Черчилля по розділу сфер впливу на Балканах з Радянським Союзом. Зазнавши невдачі у своїй «балканській стратегії» і прагнучи хоч якось захистити зону британських інтересів від радянського домінування, прем'єр вирішив піти на «брудну» (за його власними словами) угоду зі Сталіним. В ході свого жовтневого візиту в Москву (кодова назва «Толстой») Черчилль запропонував горезвісну «відсоткову угоду» про розподіл радянського і британського впливу на Балканах, за яким Великобританія отримувала переважний вплив в Греції, СРСР - в Румунії та Болгарії, а в Югославії і Угорщині зони впливу поділялися навпіл. Угода була суто умовною і неформальною, та не мала практичних наслідків, за винятком Греції. Добре поінформований про суть переговорів через свого неофіційного представника на них - посла А. Гаррімана, Рузвельт вважав за краще не зв'язувати себе руки, відтермінувавши остаточне рішення подібних питань на післявоєнний період з неодмінною участю США. Інші результати радянсько-англійських переговорів були однозначно позитивними для США, оскільки Сталін конкретизував свої плани війни з Японією, а також погодився на організацію зустрічі в Москві представників «лондонських» і «люблінських» поляків [43, С. 184].

На початок 1945 р. війна в Європі добігала кінця: радянські війська увійшли на територію Польщі, Чехословаччини та Угорщини, союзники, за допомогою відволікаючого наступу Червоної армії, оговталися після несподіваного удару вермахту в Арденнах і просувалися до західних кордонів рейху. В Азії, за розрахунками американського командування, ще попереду була тривала наземна боротьба з Японією, що зберігала

двохмільйонний контингент на Японських островах і по мільйону - в Маньчжурії та Китаї. Все це вимагало узгодження військово-політичних дій «великої трійки». З урахуванням стану на фронтах США і Великобританія були зацікавлені в цьому ще більше, ніж Радянський Союз, і тому погодилися з пропозицією Сталіна обрати місцем нової зустрічі незручну, особливо для хворого Рузвельта, Ялту [62, р. 36].

Переговори в Ялті з німецького питання стосувалися в основному радянської пропозиції про репарації, можливості поділу Німеччини на окремі держави та участі Франції в її окупації. США і Великобританія не стали наполягати на поділі Німеччини, що позбавило Сталіна важливого важеля тиску в головному для ССРСР питанні про репарації. У Вашингтоні, як і в Лондоні, на той час вже не хотіли надмірного ослаблення Німеччини, вважаючи, що це створить небезпечний вакуум сили в центрі Європи і унеможливить повоєнний економічне відновлення континенту. Зіграли свою роль і негативний досвід з величезними німецькими репараціями після Першої світової війни, і небажання надмірно посилювати радянську економіку за рахунок Німеччини. Показовим в цьому сенсі було і замовчування Рузвельтом радянського запиту про велику американську позику на післявоєнне відновлення. Тому союзники не погодилися з радянською пропозицією зафіксувати загальну суму репарацій (20 млрд. дол.) при закріпленні за ССРСР половини цієї суми, а пішли лише на подальше обговорення цієї проблеми в рамках створюваної комісії з репарацій. У питанні про надання Франції місця в Союзній контрольній раді Рузвельт спочатку вагався між негативно налаштованим Сталіним і прощтовхуючим цю ідею Черчиллем, який прагнув зміцнити позиції Франції, як свого головного союзника на Європейському континенті, тим більше з урахуванням передбачуваного незабаром після закінчення війни виведення звідти американських військ. Однак в підсумку Рузвельт підтримав прем'єр-міністра, що і зумовило рішення конференції запропонувати Франції власну

зону окупації (виділеної із західних зон) і взяти участь в роботі контрольних органів.

Мабуть, найбільш палкі дебати на конференції розгорнулися навколо майбутнього Польщі. США, виступаючи і тут в тандемі з англійцями, прагнули посилити позиції прозахідних сил в майбутньому уряді країни, а також опиралися радянській пропозиції проведення нового західного кордону Польщі по Одеру. В результаті, остаточне визначення кордонів Польщі було відкладено до мирної конференції. При цьому обговорювалося, що східна її межа пройде по лінії Керзона (з невеликими відступами на користь Польщі), а на півночі і заходу країна отримає «істотне збільшення» території. Що стосується складу майбутнього уряду Польщі, то тут після довгих торгів було досягнуто компромісу між радянською пропозицією взяти за його основу існуючий Тимчасовий уряд і американським формулюванням про необхідність створення нового уряду «на основі та інших демократичних елементів в Польщі і за її межами». Подальші переговори про склад майбутнього польського уряду були доручені тристоронній комісії в складі В.М. Молотова і союзних послів в Москві [62, р. 117].

Рузвельт сподівався обмежити радянське втручання у внутрішні справи Східної Європи за допомогою запропонованої Держдепартаментом «Декларації про звільнену Європу», яка передбачала проведення вільних виборів і створення демократичних урядів на звільнених територіях, а також утворення міжсоюзного механізму для контролю за дотриманням цих принципів. Пильному Молотову вдалося вихолостити цей документ заміною останнього пункту добровільними консультаціями сторін у разі виникнення спірних питань. Але і в такому усіченому вигляді Декларація була розцінена американцями як помітна поступка Сталіна, яка накладає на ССРСР хоча б деякі обмеження.

У другій половині березня розігрався так званий «бернський інцидент», пов'язаний з секретними контактами резидента США в Швейцарії А. Даллеса з нацистами з приводу капітуляції німецьких сил в Італії, до яких

американська сторона відмовилася допустити радянських представників. Ця операція «Кросворд» була санкціонована самим Рузвельтом. Незважаючи на протести Москви, Вашингтон відмовився припинити ці сепаратні контакти, що тільки посилювало радянські підозри, тим більше, що якраз в цей час німці послабили опір на Західному фронті, продовжуючи запекло боротися на Східному. Листування з цього питання вилилося в самий різкий за всю війну обмін взаємними звинуваченнями між Рузвельтом і Сталіним. В кінцевому підсумку Рузвельт вважав за краще згладити цю ситуацію, запевнивши Сталіна в своєму останньому посланні від 12 квітня, що інцидент «збляк і відійшов в минуле», і висловив надію на те, що «незначні непорозуміння такого характеру не повинні виникати в майбутньому». Президент також до останнього дня припиняв спроби А. Гаррімана і інших «яструбів» посилити політику відносно ССРСР, переконував Черчилля «не перебільшувати радянську проблему» [62, р. 351].

Але 12 квітня Рузвельта не стало. Його змінив молодосвідчений і прямолінійний Гаррі Трумен. Трумен відразу ж взяв більш жорсткий тон відносно ССРСР, спираючись, на відміну від Рузвельта, на думку Держдепартаменту і військових.

Останньою зустріччю лідерів «великої трійки» і першою, на якій спірні політичні питання явно домінували над загальними військовими проблемами, стала Потсдамська конференція. 17 липня - в перший день роботи конференції, Трумен отримав довгоочікуване термінове повідомлення з полігону Аламогордо (штат Нью-Мексико) про успішне випробування атомної бомби. За свідченням Стімсона і Бірнса, це повідомлення надихнуло президента, надавши йому твердості і рішучості в переговорах зі Сталіним. Трумен відкинув пропозицію військового міністра схилити японців до капітуляції з допомогою оповіщення їх про нову зброю і обіцянки зберегти пост імператора. Демонстрація «супер-бомби» в дії, на його погляд, могла не тільки стати важелем тиску на ССРСР, а й вірніше прискорити капітуляцію Японії, знецінивши «радянський фактор» в її розгромі.

Американська делегація, на чолі з Труменом, за підтримки англійців зуміла відхилити ключові радянські пропозиції по інтернаціоналізації Рура і сумі репарацій з Німеччини, претензії на стратегічні форпости в протоках Середземномор'я. Разом з тим, американцям довелося погодитися з новими кордонами Польщі, передачею Радянському Союзу частини Східної Пруссії з Кенігсбергом, основними радянськими пропозиціями про політичні засади поводження з Німеччиною. Вони зводилися до денацифікації, демілітаризації, демократизації і декартелізації країни. В економічному відношенні передбачалося поводження з Німеччиною як єдиним цілим, проте американці наполягли на зональному принципі стягування репарацій, що перешкоджало виробленню єдиної економічної політики і згодом сприяло розколу Німеччини. Кожна країна-переможниця мала право на репараційні вилучення в своїй зоні окупації, але, з огляду на різний рівень економічного розвитку західної і східної зон, передбачалася передача Радянському Союзу частини промислового обладнання із західних зон в обмін на поставки сировини і сільгосппродукції з східної зони. Однак ця поступка не міняла головного підсумку - західні союзники зуміли зберегти контроль над промисловим серцем Німеччини і різко обмежити можливості ССРСР в питанні репарацій [26, с. 243].

Спроби англо-американців встановити міжнародний контроль за виборами в Румунії, Болгарії та Угорщини не дали результату. Велика частина невирішених питань - підготовка мирних договорів з Німеччиною та її сателітами, доля колишніх італійських колоній, регулювання міжнародних внутрішніх водних шляхів - була передана новому союзному органу, створеному за пропозицією США, - Раді міністрів закордонних справ (РМЗС) трьох великих держав з участю Франції і Китаю.

Війна на теренах Європи закінчилася, після 8 травня бойові дії стихли, але остаточне знешкодження залишків гітлерівських військ розтягнулося ще на декілька місяців. Рішення Постдамської конференції заклали основи повоєнного устрою на старому континенті.

ВИСНОВКИ

Європейська політика США, особливо в контексті передісторії Другої світової війни та подій самого конфлікту, продовжує залишатися однією з актуальних проблем, тому що її вивчення має значення не тільки для з'ясування причин і обставин, а й для вилучення з досвіду минулого певних уроків для сьогодення і майбутнього.

У 1933-1939 рр. адміністрація США володіла всією необхідною інформацією, що дозволяло робити об'єктивні висновки про цілі зовнішньої політики Німеччини, попереджати агресивні дії нацистів. Але результатом складної внутрішньої соціально-економічної обстановки і прагнення більшості населення не брати участь в європейських конфліктах стала політика нейтралітету. Німеччина перекроювала політичну карту Європи, а Білий дім обмежувався закликами до вирішення спірних питань мирними засобами, на які Гітлер звертав все менше уваги. Нацистська Німеччина стала головним фактором, що загрожував стабільності в Європі. Хоча американська адміністрація не втрачала надії на врегулювання напруженої європейської обстановки мирним шляхом, поступово в США стали вважати саме Німеччину найсерйознішою загрозою американській безпеці. Очевидні розходження Берліна і Вашингтона в поглядах на те, якою має бути стабільність в Європі, безсумнівно, вплинули на розвиток політики США в Європі у 1933-1938 рр.

Франклін Рузвельт уважно стежив за подіями в Європі. Незадовго до того, як він офіційно обійняв посаду президента, Рузвельт у листі просив свого знайомого Е. Ханфштангля, який обіймав посаду спеціального радника Гітлера по англomовній пресі, щоб той постарався утримати канцлера від поспішних дій і необдуманих рішень. Мабуть, вже тоді він розумів, що політика Гітлера в найближчому майбутньому може становити загрозу миру. У розумінні Рузвельта ізоляціонізм, який мав у певних випадках свої тактичні переваги, був анахронізмом, відлунням безповоротно минулих

часів. Але Рузвельт був виключно прагматичним політиком. Він бачив, що настрої ділових кіл і народу було далеко не на користь інтернаціоналізму. На позиціях ізоляціонізму стояла велика частина сенаторів, сильний ізоляціоністський блок був і в Палаті представників. Тому, щоб не втратити підтримки ізоляціоністів в проведенні своєї внутрішньополітичної програми, він був змушений діяти у зовнішньополітичних питаннях вкрай обережно. Президент підкреслював, що в Європі все змінюється кожен день. Франція і Німеччина - ось головні дійові фігури на шахівниці, Англія ж уважно спостерігає, щоб жодна з них не отримала вирішальної переваги». Слова Ф. Д. Рузвельта про позицію Англії будуть вірні і стосовно до Сполучених Штатів. Через виклики у внутрішній політиці Франклін Рузвельт в свої перші роки на посаді президента (1933-1935 рр.) майже повністю довірив ведення зовнішньої політики держсекретареві Корделлу Голлу і дипломатичному апарату США.

Напередодні італо-ефіопського кризи 31 серпня 1935 р. був прийнятий закон про нейтралітет, який закріпив існуючі тенденції в європейській політиці США і визначив її розвиток на кілька років вперед. Нейтралітет передбачав заборону продажу зброї у воюючі країни та, вимагав від уряду США повного ігнорування європейських проблем.

Структура нейтралітету здавалася американському народу такою, що цілком відповідає традиціям ізоляціонізму: «Ми не втручаємося в справи Європи, а європейці - в наші». Багато хто вважав, що своїм нейтралітетом США будуть сприяти локалізації назріваючих конфліктів в Європі. Були й такі, хто просто сподівалися відгородитися від зовнішнього світу, а більшість зійшлася на тому, що американський нейтралітет виявиться позитивним фактором в міжнародних відносинах.

За два роки термін дії закону про нейтралітет закінчувався, і 1 травня 1937 р. набув чинності новий закон. Новий закон про нейтралітет складався з 15 статей. Перша стаття закону підтверджувала положення про заборону експорту зброї та надання позик воюючим країнам. По-новому звучала стаття

про громадянські війни. Якщо в січневому варіанті 1937 р. вона передбачала тільки випадок війни в Іспанії, то тепер вона поширювалася на всі громадянські війни. Цим пунктом США узаконювали економічне і військове заступництво державам Нового Світу і посилювали дух панамериканізму в Західній півкулі. Закон 1937 р., як і попередні акти, не забороняв продаж стратегічної сировини. Торгівля з усіма країнами, в тому числі і з воюючими, передбачалася за принципом «cash and carry» («плати і вези»). Суть цього принципу полягала в тому, що країни закуповували в Сполучених Штатах військові матеріали, обладнання, сировину, оплачували готівкою і вивозили на власних судах.

Пошуки універсальних засобів врегулювання міжнародних проблем в 1933-1937 рр. не увінчалися успіхом. Наближення війни наклало відбиток на еволюцію зовнішньополітичних поглядів Рузвельта. Можливість залучення США в боротьбу представлялася йому реальною вже в другій половині 1937 р. Неєфективність політики нейтралітету робила необхідним пошук нових підходів.

5 жовтня 1937 р. Ф. Д. Рузвельт виступив з промовою в Чикаго. Текст виступу ретельно обговорювалося і обмірковує в держдепартаменті. Результати цієї роботи вилилися в чотири попередніх проекту, складених держсекретарем К. Голлом і високопоставленим дипломатом Н. Девісом. Сам президент чимало потрудився над тим, щоб відшліфувати свої формулювання, надавши їм одночасно і загрозливий і невизначений характер. Плодом його попередньої роботи став знаменитий «карантинний» абзац, вставлений в текст виступу в останній момент. Вказавши на загрозу миру, що виходила від існуючих «режимів терору», Ф. Рузвельт закликав демократичні держави вчинити так само, як вчиняє будь-який розумний співтовариство перед лицем поширення заразної хвороби - встановити «карантин».

У 1937-1938 рр. Рузвельт продовжував вивчення можливостей зближення із західними демократіями. Велика роль відводилася взаєминам з

Англиєю. Симпатії президента до Великобританії були «давніми» і «фундаментальними». Віддаючи політичну ініціативу в руки Чемберлена і Даладье, він фактично приєднався до планів паралельних дій з західними демократіями, на яких наполягало керівництво держдепартаменту. У період Мюнхена глава виконавчої влади США звів своє завдання до того, щоб просто «перебувати на палубі», не упускаючи події з-під контролю, але не втручаючись в них. Загальну ситуацію, що склалася в Європі до вересня 1938 р., він оцінював вельми песимістично. За наявними у нього даними, Чехословаччина була не в змозі вести успішну війну, а перевага Німеччини в авіації позбавляла Англію і Францію будь-яких надій на успіх. Пізніше Рузвельт зізнався в тому, що «втрата незалежності Австрією та Чехословаччиною завдала шкоди обороноздатності і інтересам США».

4 січня 1939 р. Рузвельт звернувся з посланням до конгресу, в якому заявив, що йде підготовка до війни. США доводиться стикатися з новими загрозами економічної і військової агресії. Президент поставив питання про зміну закону про нейтралітет, який зрівнює агресора і жертву агресії. Економічна і військова експансія Німеччини, Італії та Японії змусили Рузвельта подивитися на політику нейтралітету з позиції інтересів не тільки жертв агресії, а й безпеки своєї країни.

1 вересня 1939 р. почалася Друга світова війна. Рузвельт 3 вересня виступив по радіо з промовою, яка транслювалася по всій країні, а також за кордоном. Рузвельт зазначив, що, коли мир порушений де-небудь, мир у всіх країнах знаходиться в небезпеці. Він підкреслив, що в уряді США йде розробка закону про нейтралітет. «Наш нейтралітет буде істинним нейтралітетом». 5 вересня президент проголосив про вступ в силу закону про нейтралітет 1937 р. Рузвельт дав зрозуміти, що слід переглянути закон для посилення англо-французького співробітництва.

У країні було оголошено надзвичайний стан з метою розширення повноважень президента. З цього часу і аж до літа 1945 р. розпочався новий етап в історії США та всього світу.

Поки в Європі тривала «Дивна війна», у американців знаходили живий відгук заклики ізоляціоністів про те, що США не мають втручатися в цей «локальний» європейський конфлікт. Навесні 1940 р. «Дивна війна» в Європі завершилася. У настроях американського електорату і правлячої еліти США намітився перелом. В березні 1941 року було прийнято закон про ленд-ліз. З червня по вересень 1940 р. військовий бюджет був збільшений в 5 разів. Потім ця програма була доповнена виділенням ще 4 млрд. дол. на будівництво «флоту двох океанів». Економіка Сполучених штатів почала милітаризуватися. На самому початку 1941 р., було оприлюднено послання Ф. Рузвельта до Конгресу, яке увійшло в історію під назвою «Чотири свободи». Пізніше ці ідеї лягли в основу Атлантичної хартії. Оприлюднена 14 серпня, хартія декларувала відмову від територіальних придбань, повагу прав народів на самовизначення, рівність в торгівлі. Лідери двох країн обіцяли після остаточного розгрому нацистської тиранії створити такий світовий порядок, при якому народи зможуть жити в мирі, бути вільними від страху і агресії. Після інтенсивних обговорень всередині радянського уряду 24 вересня 1941 р. було оголошено, що Радянський Союз підтримує основні положення Атлантичної хартії. Так почала формуватися ідейна основа антигітлерівської коаліції, що мало величезне значення для загальної динаміки військового конфлікту.

В кінці грудня 1941 р. в результаті другої зустрічі Рузвельта і Черчилля під кодовою назвою «Аркадія» був створений Об'єднаний комітет начальників штабів (Combined Chiefs of Staff) обох країн зі штаб-квартирою будинку Пентагона, що стало надзвичайно важливим кроком у військовій співпраці США та Великої Британії.

Слідуючи своєму давньому принципу збереження свободи рук, США не стали брати на себе формальних союзницьких зобов'язань, але запропонували англійцям підписати декларацію про принципи ведення війни і устрій післявоєнного світу, до якої могли б приєднатися і інші країни. «Декларація Об'єднаних Націй» (термін президента Рузвельта), підписана

після узгоджень з усіма учасниками 1 січня 1942 р. у Вашингтоні представниками 26 держав, включаючи СРСР і Китай, підтверджувала мету Атлантичної хартії і стала свого роду ідеологічною платформою антигітлерівської коаліції.

Крім створення антигітлерівської коаліції Вашингтон прагнув запобігти розширенню протилежного блоку. Тому об'єктами підвищеної уваги американської дипломатії стали франкістська Іспанія і вішистська Франція. Незважаючи на явно пронимецький крен нейтралітету режиму Франко, американці поставляли Мадриду сировину (насамперед - нафту) з метою посилення його економічної залежності від Заходу і запобігання захопленню Іспанією Гібралтару, що загрожувало відрізати союзників від стратегічно важливого Середземномор'я. США підтримували дипломатичні і торгові зв'язки з колабораціоністським урядом маршала Петена в надії відвадити його від передачі Німеччині французьких колоній, військового флоту і від збройного опору майбутнім військовим операціям. При цьому Вашингтон відмовлявся визнавати в якості законного уряду Франції антифашистську організацію «Вільна Франція» на чолі з незалежним і норавливим генералом де Голлем, хоча і надавав допомогу в рамках ленд-лізу територіям, які перебували під її контролем.

Координація дій союзників - тепер уже за участю ССРСР - ставала все більш необхідною в міру наближення вирішальної стадії війни. На той час співвідношення сил всередині «великої трійки» серйозно змінилося: США відмобілізували свій військово-економічний потенціал і далеко обійшли Великобританію за чисельністю збройних сил, а позиції СРСР зміцнилися великими перемогами 1943 р.

Наприкінці 1943 р. відбулася перша зустріч «Великої Трійки» - Рузвельта, Сталіна та Черчилля, основним питанням якої стало відкриття союзниками другого фронту в Європі. Британський прим'єр активно просував ідею висадки союзницьких військ на Балканах, задля розширення потенційної зони впливу західних країн. Зрештою, в ході перемовин, було

обрано інші час та місце удару англо-американських військ – північ Франції в травні 1944 р.

В ході конференції розглядалися також питання майбутнього Німеччини, зокрема її розчленування на 5, 7 або більше частин, та питання повоєнної Польщі. Проте вирішення цих проблем було відкладено до наступної зустрічі лідерів трьох держав.

Висадка союзників в Нормандії в поєднанні з обіцяним Сталіним новим наступом радянських військ (операція «Багратіон») докорінно змінили стратегічну ситуацію в Європі. Армії союзників тепер рухалися назустріч одна одній.

На початок 1945 р. війна в Європі добігала кінця: радянські війська увійшли на територію Польщі, Чехословаччини та Угорщини, союзники, за допомогою відволікаючого наступу Червоної армії, оговталися після несподіваного удару вермахту в Арденнах і просувалися до західних кордонів рейху.

Все це вимагало узгодження військово-політичних дій «великої трійки». З урахуванням стану на фронтах США і Великобританія були зацікавлені в цьому ще більше, ніж Радянський Союз, і тому погодилися з пропозицією Сталіна обрати місцем нової зустрічі незручну, особливо для хворого Рузвельта, Ялту.

Переговори в Ялті з німецького питання стосувалися в основному радянської пропозиції про репарації, можливості поділу Німеччини на окремі держави та участі Франції в її окупації. США і Великобританія не стали наполягати на поділі Німеччини, що позбавило Сталіна важливого важеля тиску в головному для СРСР питанні про репарації. У Вашингтоні, як і в Лондоні, на той час вже не хотіли надмірного ослаблення Німеччини, вважаючи, що це створить небезпечний вакуум сили в центрі Європи і унеможливить повоєнний економічне відновлення континенту. Зіграли свою роль і негативний досвід з величезними німецькими репараціями після

Першої світової війни, і небажання надмірно посилювати радянську економіку за рахунок Німеччини.

У питанні про надання Франції місця в Союзній контрольній раді Рузвельт спочатку вагався між негативно налаштованим Сталіним і схильним до цієї ідеї Черчиллем, який прагнув зміцнити позиції Франції, як свого головного союзника на Європейському континенті, тим більше з урахуванням передбачуваного незабаром після закінчення війни виведення звідти американських військ. Однак в підсумку Рузвельт підтримав прем'єр-міністра, що і зумовило рішення конференції запропонувати Франції власну зону окупації (виділеної із західних зон) і взяти участь в роботі контрольних органів.

12 квітня Рузвельта не стало. Його змінив молодосвідчений і прямолінійний Гаррі Трумен. Трумен відразу ж взяв більш жорсткий тон відносно ССРСР, спираючись, на відміну від Рузвельта, на думку Держдепартаменту і військових.

Останньою зустріччю лідерів «великої трійки» і першою, на якій спірні політичні питання явно домінували над загальними військовими проблемами, стала Потсдамська конференція.

Американська делегація, на чолі з Труменом, за підтримки англійців зуміла відхилити ключові радянські пропозиції по інтернаціоналізації Рура і сумі репарацій з Німеччини, претензії на стратегічні форпости в протоках Середземномор'я. Разом з тим, американцям довелося погодитися з новими кордонами Польщі, передачею Радянському Союзу частини Східної Пруссії з Кенігсбергом, основними радянськими пропозиціями про політичні засади поводження з Німеччиною.

Рішення спочатку Ялтинської, а потім і Потсдамської конференцій остаточно утвердили повоєнний розподіл сил в світі та створили нову міжнародну систему координат, яка діє і до цього часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Анатомия войны. Новые документы о роли германского монополистического капитала в подготовке и ведении второй мировой войны. / Сост. Д. Эйхгольц. Москва: Прогресс, 1971. 528 с.
2. Арутюнян Ю.В. Активная роль США в Мюнхенском сговоре 1938 года: Автореф. дисс... канд. ист. наук. / Ин-т истории Акад. наук СССР. Сектор новейшей истории. Москва, 1952. 16 с.
3. Белоусова З.С. Франция и европейская безопасность 1929-1939. Москва: Наука, 1976. 418 с.
4. Бурова Т.Т. Обсуждение американским конгрессом Законодательства о нейтралитете 1937 г. // Вопросы всеобщей истории и историографии. Томск, 1979. С. 41-48.
5. Бурова Т.Т. Империалистическая политика США в связи с войной Италии против Эфиопии и началом германо-итальянской агрессии против Испанской республики (1935-1937 гг.): Автореф. дисс... канд. ист. наук. / Томский государственный университет им. В. В. Куйбышева. Томск, 1972. 20 с.
6. Вахрамеева Т.В. Демарш президента Ф.Д. Рузвельта в отношении Великобритании (1936-1937 гг.) // Международные отношения накануне второй мировой войны. Санкт-Петербург, 1993. С. 38-51.
7. Вахрамеева Т.В. Отношения между США и Великобританией в 1933-1937 гг.: Автореф. дисс... канд. ист. наук. / Ленинградский педагогический институт. Ленинград, 1990. 20 с.
8. Версальский мирный договор. Полный перевод с французского под ред. Ю.В. Ключникова и А.Сабанина. Москва: Издание Литиздата НКВД, 1925. 198 с.
9. Вобликов Д.Р. Закон США о нейтралитете и его применение в итало-абиссинской войне (1935-1936): Автореф. дисс... канд. ист. наук. / Военная академия имени М.В. Фрунзе. Москва, 1949. 16 с.

10. Григораш И.В. Эволюция механизма формирования внешнеполитического курса США в 1937-1941 гг.: Дисс... канд. ист. наук. / Московский государственный ун-т им. М.В. Ломоносова. Москва, 2004. 260 с.
11. Демидов С.В. Международные отношения в Европе в 1919-1939 гг. Москва: Прометей, 2001. 234 с.
12. Документы внешней политики СССР 1933-1938. Т.16. / Глав. ред. А. А. Громыко. Москва, 1970. 919 с.
13. Документы международных отношений и внешней политики СССР (1917-1945 гг.). / Сост. И.А. Ахтамзян. Москва: МГИМО МИД РФ, 1996. 597 с.
14. Документы Министерства иностранных дел Германии. Вып. III. Германская политика и Испания (1936-1943 гг.). / Архив МИД СССР. Москва: Госполитиздат, 1946. 184 с.
15. Документы и материалы кануна Второй мировой войны 1937-1939 гг. Т.1, (ноябрь 1937-декабрь 1938 гг.) Москва: Политиздат, 1981. 302 с.
16. Документы по истории Мюнхенского сговора 1937-1939 гг. / Сост. В.Ф. Мальцев. Москва: Политиздат, 1979. 471 с.
17. Егоров Б.А. Администрация Рузвельта и проблемы внешней торговли США (1933-1935) // Внешняя политика США в первой половине XX века. Санкт-Петербург, 1996. С. 110-123.
18. Егорова Н.И. Изоляционизм и европейская политика США (1933-1941). Москва, 1995. 235 с.
19. Золов А.В. Политическая борьба в США по вопросу законодательства о нейтралитете (1934-1937 гг.): Автореф. дисс... канд. ист. наук. / Московский государственный ун-т им. М.В. Ломоносова. Москва, 1979. 22 с.
20. История международных отношений (1918-1939 гг.). Сборник документов и материалов. / Сост. Р. Р. Тухватуллин. Уфа, 2004. 142 с.

21. Кен О.Н. Великобритания и европейская безопасность (1933-1935 гг.): Автореф. дисс... канд. ист. наук. / Ленинградский педагогический институт. Ленинград, 1990. 17 с.
22. Крах конференции по разоружению. Сборник документов / Сост. Л.Н.Иванов. Харьков, 1934. 461 с.
23. Мальков В.Л. Великий Рузвельт. "Лис в львиной шкуре". Москва: ЭКСМО, 2011. 555 с.
24. Мальков В.Л. Европейская политика США накануне второй мировой войны в освещении новейшей американской буржуазной историографии // Буржуазная историография второй мировой войны. Москва, 1985. С. 99-129.
25. Мельников Ю.М. США и гитлеровская Германия, 1933-1939 гг. Москва: Госполитиздат, 1959. 352 с.
26. Мир между войнами. Избранные документы по истории международных отношений 1910-1940-х годов. / Сост. А. В. Мальгин Москва, 1997. 301 с.
27. Моховикова Г.В. Взаимоотношения между Соединенными Штатами Америки и Великобританией в Европе в 1937-1939 гг.: Автореф дисс... канд. ист. наук. / Ленинградский педагогический институт. Ленинград, 1983. 19 с.
28. Моховикова Г.В. Англо-американские взаимоотношения в 1938 г. и судетский кризис. Ленинград, 1982. 219 с.
29. Моховикова Г.В. Внешнеэкономическая политика Рузвельта в Европе в 1930-е гг. Новгород, 1995. 169 с.
30. Моховикова Г.В. Дипломатическая деятельность У.К. Буллита и У.Э. Додда в Европе в 1930-х гг. Новгород, 1992. 208 с.
31. Наджафов Д.Г. Европейская политика США // Европа в международных отношениях 1917-1939. Москва, 1979. С. 271-308.
32. Наджафов Д.Г. Внутриполитическая борьба по вопросам внешней политики в США накануне второй мировой войны (1937-1939):

- Автореф. дисс... канд. ист. наук. / Ин-т истории Акад. наук СССР. Москва, 1955. 15 с.
33. Наджафов Д.Г. Нейтралитет США 1935-1941. Москва: Наука, 1990. 212 с.
 34. Накануне, 1931-1939. Как мир был ввергнут в войну: краткая история в документах, воспоминаниях и комментариях. / Сост. Н. Н. Яковлев. Москва: Политиздат, 1991. 272 с.
 35. Наумов А.О. Дипломатическая борьба в Европе накануне Второй мировой войны. История кризиса Версальской системы. Москва: РОССПЭН, 2007. 414 с.
 36. Павлов Е.И. Гражданская война в Испании 1936-1939 гг. Отношение и влияние стран Европы и США на начало, ход и итоги войны. Екатеринбург, 1998. 131 с.
 37. Павлюченко А.В. Политика Германии и США на Женевской конференции по разоружению в 1933 г. // *Per aspera...* Вып. 2. Москва, 2010. С. 167-181.
 38. Поздеева Л.В. Предвоенный политический кризис в Европе и позиция США // *Причины возникновения Второй мировой войны.* Москва, 1982. С. 206-219.
 39. Рахманинов Ю. Н. Проблема европейской безопасности: исторический опыт ее решения 1917-1977. Москва: Мысль, 1979. 350 с.
 40. Розенблюм Б.Д. Международные экономические конференции и соглашения 1933-1935 гг. Часть I. Москва, 1936. 265 с.
 41. Сборник документов по международной политике и международному праву. Вып. X. / Сост. К. В. Антонов. Москва, 1936. 816 с.
 42. Севостьянов Г.Н. Европейский кризис и позиция США 1938-1939. Москва: Наука, 1992. 373 с.

43. Севостьянов Г.Н. Мюнхен и дипломатия США // Новая и новейшая история. 1987. № 4. С. 177-199.
44. Скорнякова С.С. США и проблемы коллективной безопасности в Европе в середине 1930-х гг. // Международные отношения накануне второй мировой войны. Санкт-Петербург, 1993. С. 28-37.
45. Уткин А.И. Дипломатия Рузвельта. Свердловск, 1990. 543 с.
46. Шацких Л.В. Политика США в Дунайском бассейне и на Балканах в период чехословацкого кризиса (1938-1939) // Политика великих держав на Балканах и Ближнем Востоке 1932-1945. Свердловск, 1984. С. 56-68.
47. Юнгблюд В.Т. Государственный секретарь К.Хэлл и европейская политика США в 1933-1939 гг. Ленинград: ИНИОН РАН, 1989. 320 с.
48. Юнгблюд В.Т. Европейская политика США в воззрениях руководителей Госдепартамента и дипломатов (1933-1941) // Общественная мысль и социально-политическое движение в новое и новейшее время. Вып.1. Волгоград, 1994. С. 118-131.
49. Юнгблюд В.Т. Карантинная речь Ф. Рузвельта в оценках американских историков // Вопросы историографии внутренней и внешней политики зарубежных стран. Самара, 1991. С. 136-156.
50. Юнгблюд В.Т. Эволюция внешнеполитических воззрений Рузвельта в 1933-1941 гг. // Международные отношения накануне второй мировой войны. Санкт-Петербург., 1993. С. 59-73.
51. Юнгблюд В.Т. Внешнеполитическая мысль США 1933-1941 гг.: Автореф. дисс... канд. ист. наук. / Ленинградский педагогический институт. Ленинград, 1990. 20 с.
52. Bagby W. America's International Relations since World War I. New York, 1999. 324 p.
53. Beck R.J. Munich's Lessons Reconsidered // International Security, Vol. 14, №2 (Autumn, 1989). P. 161-191.

54. Berger H.W. *Crisis Diplomacy 1930-1939 // From Colony to Empire. Essays in History of American Foreign Relations.* New York, 1972. P. 293-336.
55. Dallek R. *The American Style of Foreign Policy: Cultural Politics and Foreign Affairs.* New York, 1983. 510 p.
56. *Documents on International Affairs, 1933-1938 / Ed. by J.W. Wheeler-Bennett.* - London, 1934-1943. 782 p.
57. *Franklin Delano Roosevelt and Foreign Affairs. Vol. I-III.* Cambridge, 1969.
58. *Franklin D. Roosevelt Presidential Library, Hyde Park, New York (FDRL).*
59. *Roosevelt, Franklin D.: Papers as President, Official File (OF)*
60. *Roosevelt, Franklin D.: Papers as President, President's Secretary's File (PSF).*
61. *Roosevelt, Franklin D.: President's Personal File (PPF).*
62. Plokhy S. *Yalta. The Price of Peace.* New York: Viking, 2011. 480 p.
63. Craig G. *Roosevelt and Hitler: the Problem of Perception // Deutsche Frage und europäisches Gleichgewicht.* Koln, 1985. P. 169-194.
64. Gunther J. *Roosevelt in Retrospect. A Profile in History.* New York, 1950. 290 p.
65. Haines G.K. *Roads to War: US Foreign Policy, 1931-1941 // American Foreign Relations. A Historiographical Review.* Westport, 1981. P. 159-185.
66. Jonas M. *Isolationism in America, 1935-1941.* Ithaca, 1966. 421 p.
67. Stone G. *The European Great Powers and the Spanish Civil War, 1936-1939 // Paths to War. New Essays on the Origins of the Second World War.* London, 1989. P. 199-232.
68. Taylor T. *Munich. The Price of Peace.* New York, 1979. 317 p.